

Landbouw en Zorg: tussen goedwillend initiatief en lonende bedrijfsopzet

Bedrijfseconomische analyse van verschillende bedrijfsopzetten voor zorgboerderijen

Jan Hassink¹ en Ger Trip²

¹ Instituut voor Agrobiologisch en Bodemvruchtbaarheidsonderzoek (AB)
Postbus 14
6700 AA Wageningen

² Leerstoelgroep Agrarische Bedrijfseconomie
Wageningen Universiteit
Hollandseweg 1
6706 KN Wageningen

Rapport 160

Inhoudsopgave

Samenvatting

Hoofdstuk 1	Verkenning, probleemstelling, doelstelling en werkwijze van het onderzoek
1.1	Achtergrond
1.2	Probleemstelling en doelstelling
1.3	Werkwijze
1.4	Opzet van het rapport
Hoofdstuk 2	Deelnemende bedrijven
2.1	Algemene karakteristieken van het bedrijf
2.2	Karakteristieken van de zorgtak en de invloed op het bedrijf
2.3	Saldo van de zorgtak bij de tien bedrijven uit het onderzoek
Hoofdstuk 3	Bedrijfseconomische effecten van de zorgtak voor verschillende typen zorgboerderijen
3.1	Inleiding
3.2	Vijf typen zorgboerderijen
3.3	Investerings en subsidies
3.4	Vaste kosten
3.5	Variabele kosten
3.6	Opbrengsten
3.7	Potentieel saldo
Hoofdstuk 4	Ontwikkelingstrajecten van de vijf typen zorgboerderijen
4.1	Inleiding
4.2	Helpende Hand
4.3	Zorg Neventak
4.4	Zorg Nevenbedrijf
4.5	Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf
4.6	Zorg Focus Bedrijf
Hoofdstuk 5	Gevoeligheidsanalyse
5.1	Factoren die het saldo beïnvloeden
5.2	Effect van verschillende factoren op het saldo
Hoofdstuk 6	Gezinsinkomen voor de vijf typen zorgboerderijen
6.1	Mogelijke inkomensbronnen
6.2	Verschillen in gezinsinkomen tussen de vijf typen
Hoofdstuk 7	Samenvatting, Conclusies, Discussie en Aanbevelingen
7.1	Samenvatting en Conclusies
7.2	Discussie en Aanbevelingen

Referenties

Bijlage 1	Beschrijving van de deelnemende bedrijven
Bijlage 2	Methoden van berekening voor de afschrijvingskosten, onderhoudskosten en rentelasten

Samenvatting

De doelstelling van het hier gepresenteerde onderzoek is het genereren van bedrijfseconomische analyses voor verschillende typen zorgboerderijen. Er zijn interviews gehouden met 10 bedrijfsleiders van verschillende typen zorgboerderijen. Op basis van de interviews zijn 5 typen zorgboerderijen onderscheiden die verschillen in aantal deelnemers, aanpassingen van en op het bedrijf en het belang dat gehecht wordt aan een efficiënte produktie. De 5 typen zijn: *Helpende Hand* (1-3 deelnemers die worden ingeschakeld in het produktiedeel van het bedrijf), *Zorg Neventak* (1-3 deelnemers die voor een aanzienlijk deel van de tijd buiten de produktietak werken), het *Zorg Nevenbedrijf* (uitgebreide vorm van de *Zorg Neventak* met 4-6 deelnemers), *Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf* (aangepast bedrijf waarbinnen 7-15 deelnemers werkzaam zijn) en het *Zorg Focus Bedrijf* (kleinschalig bedrijf met veel handwerk en 7-15 deelnemers). Voor elke type zijn schattingen gemaakt voor de opbrengsten en kosten die de zorgtak met zich meebrengt. Er is ook een schatting gemaakt van de bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie en de hoeveelheid tijd die de boer/boerin besteedt aan de zorgtak. Voor elk type zorgboerderij is het saldo van de zorgtak en de vergoeding voor de geleverde arbeid berekend. Elk type heeft de potentie een vergoeding van minimaal 25 gulden per uur te realiseren voor de geleverde arbeid. Een deel van de zorgboerderijen haalt een lager saldo dan mogelijk is, omdat het aantal deelnemers lager is dan waarnaar gestreefd wordt, terwijl de investeringen zijn gebaseerd op dit grotere aantal deelnemers. Het saldo van de zorgtak is met name gevoelig voor de hoogte van de vergoeding van de begeleiding. Zorg genereert over het algemeen een hogere vergoeding voor de geleverde arbeid dan andere alternatieve functies zoals agrarisch natuurbeheer, verkoop van streekprodukten en agrotourisme.

Voorwoord

Boeren en boerinnen die overwegen om een zorgboerderij te starten hebben vragen over de economische haalbaarheid van het combineren van landbouw en zorg. Er zijn echter weinig gegevens beschikbaar over de economische aspecten van het combineren van landbouw en zorg op het bedrijf. Dit bracht SBI Centrum Platteland Zeeland ertoe een onderzoekvoorstel in te dienen bij de Wetenschapswinkel van de Wageningen Universiteit. Het doel van het onderzoek is om boeren en boerinnen met interesse in landbouw-zorg, een economische onderbouwing aan te reiken bij het maken van keuzes ten aanzien van het aantal deelnemers, de doelgroep, de benodigde investeringen en de hoogte van een reële vergoeding voor de begeleiding. In dit rapport vindt u de resultaten van het oriënterende onderzoek waarbij bedrijfseconomische analyses zijn uitgevoerd voor verschillende typen zorgboerderijen. Het onderzoek is uitgevoerd in de tweede helft van 1999. De analyses zijn gebaseerd op gegevens van tien praktijkbedrijven. De bedrijven verschillen in landbouwkundig bedrijfstype, in het aantal deelnemers en de doelgroep en de manier waarop de zorg georganiseerd is. De bedrijven geven een goed beeld van de diversiteit in zorgboerderijen die ontstaan. De analyses zijn eerste verkenningen en de resultaten die gepresenteerd worden geven indicaties voor bedrijfseconomische resultaten. Een deel van de bedrijven bevindt zich in de startfase, zodat de inschattingen van de financiële resultaten van de zorgtak de komende jaren nog kunnen veranderen. We hopen dat de analyses handvatten bieden voor boeren en boerinnen die interesse hebben om landbouw en zorg op hun bedrijf te combineren, om de bedrijfseconomische consequenties van de keuzes waar ze voor staan in te kunnen schatten.

Dit onderzoek had niet kunnen plaatsvinden zonder de enthousiaste medewerking van de deelnemende boeren en boerinnen, de waardevolle inbreng van de begeleidingscommissie bestaande uit Martin van den Bergh, Stichting Emergis; Carl Dortmans, DLV; Gert Penninx, bestuur de Cinquant en landelijk netwerk Landbouw en Zorg; Derk Pullen, GLTO Advies en Jacques Roumen, SBI Centrum Platteland Zeeland en de deskundige begeleiding door Maria Litjens van de Wetenschapswinkel van de Wageningen Universiteit.

Hoofdstuk 1. Verkenning, probleemanalyse, doelstelling en werkwijze van het onderzoek

1.1 Achtergrond

Zorglandbouw heeft zich de laatste jaren ontwikkeld op basis van een grote betrokkenheid en goedwillendheid bij gemotiveerde agrarische ondernemers. De ervaringen laten zien dat zorglandbouw voor verschillende doelgroepen een belangrijke meerwaarde kan hebben in vergelijking met andere vormen van dagbesteding, arbeidsmatige activiteiten en/of therapie (Omslag, 1997). De groei van de zorglandbouw laat zien dat er veel potentie is voor deze bedrijfsvorm. De meeste recente zorgboerderijen ontstaan vanuit de landbouw. Opvallend is dat er een grote diversiteit aan zorgboerderijen ontstaat. Er is variatie in

- landbouwkundig bedrijfstype: er zijn tuinbouwbedrijven, akkerbouwbedrijven, veehouderijbedrijven (varkens, koeien, geiten, schapen, paarden) en gemengde bedrijven waar zorg een tak is; bedrijven verschillen bovendien in grootte
- de doelgroep waarop de zorgboerderij zich richt; mensen met een verstandelijk handicap, (ex) psychiatrische patiënten, mensen met een psychosociale hulpvraag, (ex) verslaafden, (ex) gedetineerden, probleemjongeren, asielzoekers etc., en het aantal hulpvragers
- de doelstelling van de zorg die geboden wordt; aanleren van sociale vaardigheden, arbeidsreïntegratie, een zinvolle dagbesteding
- de mate waarin gebruik wordt gemaakt van externe, professionele begeleiding en
- de mate waarin landbouw en zorg op het bedrijf zijn geïntegreerd.

Globaal kunnen er bij de verhouding tussen landbouw en zorg op het bedrijf drie ontwikkelingsrichtingen onderscheiden worden:

1. De zorgtak wordt gestart op een bestaand landbouwbedrijf. De deelnemers doen werkzaamheden binnen het bestaande produktiegerichte deel van het bedrijf.
2. De zorgtak wordt gestart op een bestaand landbouwbedrijf. Er worden nieuwe activiteiten gestart die meer of minder commercieel gericht zijn en waarbinnen de deelnemers worden ingezet. De zorgtak is weinig geïntegreerd in de bestaande landbouwproductie.
3. De zorgtak en de landbouwtak worden gelijktijdig opgezet. De landbouwtak van het bedrijf is meestal kleinschalig en aangepast aan de zorgvragers. De landbouwproductie is ondergeschikt aan de doelstellingen voor de zorg.

In de literatuur over zorglandbouw is veel aandacht voor de gezondheidsaspecten en therapeutische kwaliteiten van de zorgboerderij. Er is echter weinig gekeken naar de economische aspecten van het combineren van landbouw en zorg op het bedrijf. De algemene vraag naar inzicht in de bedrijfseconomische perspectieven van zorgboerderijen komt van SBI Centrum Platteland Zeeland. Zij krijgt regelmatig vragen over de economische haalbaarheid van het combineren van landbouw en zorg van startende of omschakelende landbouwbedrijven. Boeren en boerinnen met interesse in zorglandbouw hebben behoefte aan economische onderbouwing bij het maken van keuzes ten aanzien van het aantal deelnemers, de doelgroep, de benodigde investeringen en de hoogte van een reële vergoeding voor de begeleiding.

1.2 Probleemstelling en doelstelling

Er ontstaat een breed scala aan zorgboerderijen met een grote diversiteit aan activiteiten en ontwikkelingsrichtingen (Omslag, 1997; Penninx, 1998; Hassink e.a., 1999). De opzet van een boerderij en de activiteiten worden nu vaak nog bepaald door historische factoren en de interesse van de agrarische ondernemer. Ondernemers steken veel energie in het ontwikkelen van de zorgkant en het regelen van financiële vergoeding voor de zorgtaken. De vergoeding die een ondernemer krijgt verschilt van bedrijf tot bedrijf en is vaak het resultaat van onderhandelingen met een instelling (Omslag, 1997). Er is bij zorgboeren veel onduidelijkheid over de hoogte van een redelijke vergoeding die voor de begeleiding gegeven wordt (Zorgboerendag, 1998). Wat tot dusver mist is inzicht in de bedrijfseconomische perspectieven voor verschillende typen zorgboerderijen en de hoogte van de vergoeding die nodig is om bedrijfseconomisch gezond te functioneren. Tot dusver is er alleen een analyse gemaakt van zorgboerderij Valkenheide (Koopman, 1992) en zijn er theoretische bedrijfseconomische verkenningen voor een paar typen zorgboerderijen verricht (Calus en Reijers, 1999; DLV, 1998, Penninx, 1997). Deze theoretische verkenningen zijn niet onderbouwd door praktijkgegevens. Het huidige onderzoek onderscheidt zich van bovenstaande verkenningen doordat de analyses geënt zijn op de gegevens van praktijkbedrijven en recht wordt gedaan aan de variatie in typen zorgboerderijen.

Er is behoefte aan cases die voor verschillende soorten zorgboerderijen perspectieven laten zien aan potentiële zorgboeren die een volwaardig inkomen willen halen uit zorgactiviteiten. Hierbij gaat het om het transparant maken van de bedrijfseconomische resultaten van de landbouwactiviteiten en van de kosten die de opvang en begeleiding van de deelnemers met zich meebrengt. Door dit in beeld te brengen wordt duidelijk wat een realistische vergoeding voor de zorgactiviteiten is bij verschillende typen zorgboerderijen.

De doelstelling van het uitgevoerde onderzoek is het genereren van bedrijfseconomische analyses voor verschillende typen zorgboerderijen. De analyses dienen betrouwbaar en herkenbaar te zijn en op economisch gebied hulpmiddelen te bieden bij de keuzes waar startende zorgboeren voor staan.

1.3 Werkwijze

Interviews

Er zijn interviews gehouden met tien bedrijfsleiders van verschillende typen zorgboerderijen. Deze zorgboerderijen geven een goed beeld van de variatie in typen zorgboerderijen die ontstaan. De zorgboerderijen verschillen in aantal zorgvragers, doelgroep, landbouwkundig bedrijfstype, de mate waarin het bedrijf is aangepast aan de zorgvragers en of de begeleiding van buiten wordt binnengehaald of door de boer/boerin wordt verzorgd. Via de interviews is de volgende informatie verzameld:

I. Karakteristieken van het bedrijf:

- ☐ omvang
- ☐ landbouwtype

II. Karakteristieken van de zorgtak en de invloed op het bedrijf:

- ❑ aantal deelnemers, doelgroep en doelstelling van de zorg
- ❑ wijze waarop begeleiding geregeld is
- ❑ wijze waarop landbouwproductie en zorg op bedrijfsniveau geïntegreerd zijn
- ❑ werkzaamheden die de deelnemers doen
- ❑ aanpassingen die op het bedrijf hebben plaatsgevonden t.b.v. de zorg
- ❑ verandering in tijdsbesteding door de boer/boerin

III. Bedrijfseconomische effecten van het opnemen van de zorgtak:

- ❑ extra investeringen en kosten die gemaakt zijn
- ❑ subsidies die verkregen zijn
- ❑ het effect van de aanwezigheid van deelnemers op de landbouwproductie
- ❑ de vergoeding die voor de dagopvang en de begeleiding betaald wordt
- ❑ verandering in de arbeidsinzet van de boer/boerin

Bedrijfseconomische kengetallen

Op basis van deze gegevens is een inschatting gemaakt van het effect van het opnemen van de zorgtak op de opbrengsten en de kosten van het bedrijf. Op basis hiervan is het inkomenseffect berekend. De gebruikte bedrijfseconomische kengetallen zijn het saldo van de zorgtak en het totale gezinsinkomen.

Bij het saldo van de zorgtak worden de extra opbrengsten die de zorgtak met zich meebrengt verminderd met de extra kosten die door de zorgtak ontstaan. De arbeidskosten van de boer/boerin is een belangrijke post en daarom apart onderscheiden.

Saldo

- **Extra opbrengsten**

Vergoeding voor dagopvang en begeleiding van de deelnemers
Bijdrage van de deelnemers aan de landbouwproductie
Subsidies

- **Extra kosten**

- Arbeidskosten van de ondernemer en/of partner voor:
 - Begeleiding van de deelnemers
 - Overleg, administratie, intakes
- Overige vaste kosten
 - Aanpassingen bedrijf (afschrijving, rente, onderhoud, verzekering)
 - Bedrijfsbegeleiding voor de zorgboer (advies e.d.)
 - Overige kosten zoals cursussen, accountant

- Overige variabele kosten
 - Inhuren externe begeleiding voor de deelnemers
 - Afname landbouwproduktie
 - Voeding
 - Gas/water/elektra
 - Telefoonkosten
 - Reiskosten
 - Administratie, wervingskosten
 - Materialen
-

Getracht is om op basis van de interviews voor alle posten realistische schattingen te geven. De arbeidsinzet van de boer/boerin in de zorgtak is als kostenpost meegenomen bij het berekenen van het saldo. Bij de berekening van de kosten van de verandering in arbeidsinzet van de boer/boerin is uitgegaan van een uurloon van 30 gulden (Land- en tuinbouwcijfers, 1998). De tijd die in het opstarten van de zorgtak gaat zitten is niet bij de berekening van het saldo meegenomen. Deze tijdsbesteding wordt wel in een aparte tabel weergegeven.

De bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie is moeilijk in te schatten. Toch is getracht om op basis van de interviews een realistische inschatting te maken van de bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie. De geïnterviewde boeren geven aan dat de omvang van de landbouwproduktie op het bedrijf niet beïnvloed wordt door de aanwezigheid van de deelnemers. De deelnemers leveren aan bijdrage aan de produktie, terwijl de boer/boerin meer tijd besteedt aan het begeleiden van de deelnemers. De aanwezigheid van deelnemers levert geen tijdwinst op voor de boer en boerin. Zonder de aanwezigheid van deelnemers hadden ze het bedrijf binnen dezelfde tijd ook rond kunnen zetten.

Bij het totale gezinsinkomen worden naast het ondernemersinkomen uit de zorgtak ook het berekende inkomen van de meewerkende partner en overige gezinsleden meegenomen. Bij het ondernemers- en gezinsinkomen wordt (in tegenstelling tot het saldo) de arbeidsinzet van de gezinsleden niet als kostenpost meegenomen (Van de Tempel en Giessen, 1992).

1.4 Opzet van het rapport

In hoofdstuk 2 worden de bedrijven aan de hand van een aantal kenmerken die invloed hebben op de bedrijfseconomische resultaten met elkaar vergeleken. Dit maakt zichtbaar voor welke aspecten de zorgboerderijen van elkaar verschillen en met elkaar overeenkomen. Aan het eind van het hoofdstuk wordt het saldo dat de bedrijven uit de zorgtak behalen gepresenteerd. Een meer uitgebreide beschrijving van de bedrijven is te vinden in bijlage 1. Om de gegevens breder toepasbaar te maken zijn een aantal typen zorgboerderijen gedefinieerd waarbij de belangrijkste variabelen die invloed hebben op het saldo van de zorgtak worden gevarieerd en waarbij recht wordt gedaan aan de verscheidenheid in zorgboerderijen. Deze typen worden in hoofdstuk 3 gepresenteerd. In hoofdstuk 4 worden de trajecten beschreven waarlangs beginnende initiatieven zich kunnen ontwikkelen. De eindfase van elk traject komt overeen met één van de gedefinieerde typen. In dit hoofdstuk wordt

duidelijk in welke mate de bedrijfseconomische resultaten tijdens het ontwikkelingstraject achter blijven bij de potentiële resultaten. Het gat tussen actuele resultaten en potenties geeft aangrijpingspunten voor professionalisering. In hoofdstuk 5 wordt voor de verschillende bedrijfsopzetten geanalyseerd in welke mate verschillende factoren het saldo beïnvloeden. In hoofdstuk 6 wordt een schatting gemaakt van het potentiële totale gezinsinkomen voor elk van de typen. Hierbij wordt niet alleen gekeken naar de inkomsten uit de zorgtak, maar ook naar die uit de landbouwtak en van buiten het bedrijf. Het rapport wordt afgesloten met de belangrijkste conclusies en aanbevelingen die uit de interviews en analyses getrokken kunnen worden (hoofdstuk 7).

Hoofdstuk 2. Deelnemende bedrijven

In dit hoofdstuk worden de deelnemende bedrijven met elkaar vergeleken aan de hand van een aantal relevante kenmerken die de bedrijfseconomische resultaten kunnen beïnvloeden. Dit zijn een aantal algemene karakteristieken van het bedrijf, zoals locatie, omvang en landbouwbedrijfstype en karakteristieken van de zorgtak op het bedrijf: het aantal deelnemers, de doelgroep en de doelstelling van de zorg, de wijze waarop de begeleiding geregeld is, de aanpassingen die op het bedrijf hebben plaatsgevonden en de wijze waarop landbouwproductie en zorg op bedrijfsniveau geïntegreerd zijn. Een aantal kenmerken van de deelnemende bedrijven is in tabel 1 weergegeven. Een meer uitvoerige beschrijving van de afzonderlijke bedrijven is te vinden in bijlage 1.

2.1 Algemene karakteristieken van het bedrijf

De deelnemende bedrijven liggen in verschillende provincies, ze verschillen in grootte en in type landbouwbedrijf. Een relatief groot deel van de deelnemende bedrijven is gelegen in Gelderland. Dit komt overeen met het landelijke beeld (Inventarisatie landbouw en zorg, 1998). De relatieve hoge aanwezigheid van zorgboerderijen in Gelderland hangt waarschijnlijk samen met het grote aantal zorginstellingen in deze provincie. De deelnemende bedrijven zijn melkvee-, vleesvee-, melkgeiten-, varkens-, pluimvee-, akkerbouw-, vollegrondstuinbouw of gemengde bedrijven. De omvang van de bedrijven verschilt sterk. In tabel 1 is de omvang van het bedrijf vergeleken met het gemiddelde van de desbetreffende sector. Over het algemeen past bij een gemiddelde omvang steeds één volwaardige arbeidskracht per bedrijf (Holwerda et. al., 1994; Land- en tuinbouwcijfers, 1998). Bij de eerste 8 bedrijven uit de tabel is de uitgangssituatie een volwaardig productiebedrijf waar met zorg wordt begonnen. Bij de eerste 6 bedrijven is de produktietak niet van karakter veranderd nadat met de zorg werd begonnen. Bij de bedrijven 7 en 8 is gelijktijdig met de start van de zorgtak omgeschakeld naar andere produktietakken; bij bedrijf 7 werd omgeschakeld van vleesstieren naar melkgeiten en zuivelbereiding; bij bedrijf 8 werd gestart met nieuwe produktietakken: melkgeiten, kaasmakerij, camping en er werd overgeschakeld naar een biologische bedrijfsvoering. Bij de laatste 2 bedrijven is er vanuit het niets een zorgboerderij van de grond getild. Er waren alleen verouderde bedrijfsgebouwen aanwezig. Deze laatste 2 bedrijven hebben een geringe omvang. De belangrijkste landbouwtak is hier vollegrondstuinbouw. Bij bijna alle zorgboerderijen is de zorgtak relatief nieuw: de tak is enkele maanden tot enkele jaren geleden gestart.

2.2 Karakteristieken van de zorgtak en de invloed op het bedrijf

Motivatie, doelgroep en doelstelling.

Alle zorgboeren hebben heel bewust voor zorglandbouw gekozen. Ze maakten de keus uit idealisme, betrokkenheid bij de doelgroep en de wens het mooie van het bedrijf te delen met anderen. De inkomsten uit de zorgtak waren voor de meeste zorgboeren niet de belangrijkste drijfveer om met zorg te starten op het bedrijf. Wel vinden zorgboeren dat ze een reële vergoeding voor de opvang en begeleiding van de deelnemers dienen te krijgen. De initiatiefnemers zoeken de toekomst van hun bedrijf

niet in verdere intensivering of schaalvergroting, maar in het verbreden van het aantal activiteiten op het bedrijf.

De boerderijen richten zich op verschillende doelgroepen (tabel 1): Zorgboerderijen 4, 5, 6, 7, 8, 9 en 10 op deelnemers met een verstandelijk handicap; zorgboerderijen 9 en 10 richten zich ook op deelnemers met een psychiatrische achtergrond en/of gedragsproblematiek; zorgboerderijen 2 en 3 op deelnemers vanuit de verslavingszorg en zorgboerderij 1 en 10 op langdurig werklozen.

Er zijn voor de zorgtak globaal drie doelstellingen te onderscheiden: 1) het bieden van een zinvolle dagbesteding en ontplooiingsmogelijkheden, 2) resocialisatie en 3) het aanleren van arbeidsmatige vaardigheden en het toeleiden naar regulier werk.

Er is een grote variatie in het aantal deelnemers dat op het bedrijf aanwezig is. In tabel 1 is te zien dat op 5 bedrijven het gemiddeld aantal deelnemers per dag minder dan 2 bedraagt. Bij de meeste bedrijven uit deze groep zijn 1-3 deelnemers gedurende 2-3 dagen per week op het bedrijf aanwezig. Bij bedrijf 6 zijn van maandag tot en met vrijdag 6 deelnemers aanwezig. Bij de bedrijven 7, 8, 9 en 10 zijn door de week minimaal 8 deelnemers aanwezig. De bedrijven 9 en 10 zijn kleinschalig; de zorg staat hier centraal en de productie is ondergeschikt. Opmerkelijk is dat het aantal deelnemers het hoogst is op de bedrijven 7 en 8 waar er naast een zorgdoelstelling ook een duidelijke produktiedoelstelling bestaat.

Tabel 1. Karakteristieken van de deelnemende bedrijven. De volgorde is gebaseerd op de toename in zorggerichtheid (aantal deelnemers, mate van aanpassingen op het bedrijf)

Boerderij	Type	Omvang ¹	Aantal deelnemers ²	Doelgroep	Doestelling zorg	Aantal FTE + type begeleiding	Aanpassing bedrijf ³			Commerciële gerichtheid werkzaamheden deelnemers ⁴	Startdatum zorgtak
							Prod.	Kantine	Nieuw		
1.	Voll. Tuinbouw, varkens	<0.3	0.8	Langdurig werkelozen	Resocialisatie	1; Boer	0	0	0	++	Oktober 1999
2.	Melkvee	1	1	Ex-verslaafden	Resocialisatie	1; Boer	0	++	+	++	Zomer 1998
3.	Vleesvee	0.7	1.5	Ex-verslaafden	Resocialisatie	1; Boer	0	+	+	++	Januari 1999
4.	Akkerbouw	0.8	1.6	Verst. Gehand.	Zinvolle dagbest. + ontplooiing	2; Boerin	0	++	++	0	October 1999
5.	Melkvee	1.8	1.8	Verst. Gehand.	Zinvolle dagbest. + ontplooiing	2; Boerin	0	++	++	0/+	Augustus 1997
6.	Leghennen	1.8	6	Verst. Gehand.	Zinvolle dagbest. + ontplooiing	1.5; extern	0	+	+	++	October 1998
7.	Melkgeiten + zuivelber.	1.6	12	Verst. Gehand.	Arbeidsintegratie	4; Boer, Boerin, 2 Extern (1 betaald)	+	++	++	++	Februari 1996
8.	Varkens, kip-pen, melk-geiten, akkerb.	1.5	10	Verst. Gehand.	Zinvolle dagbest + ontplooiing	3.2 Boer, boerin, extern	+	++	++	+	1993
9.	Voll. Tuinbouw	0.1	8	Verst. Gehand. Gedrags-probl.	Divers	3; allen in dienst stichting	++	++	++	0	October 1996
10.	Voll. Tuinbouw	0.1	10	Verst. Gehand. Psychiatrie, langdurig werkelozen	Zinvolle dagbest. + ontplooiing + arbeidsintegratie	3.1 (1.8 betaald); allen in dienst stichting	++	++	++	0	1995

¹ Omvang t.o.v. gemiddelde bedrijfsgrootte in de desbetreffende sector. Dit komt overeen met de omvang in fte.

² Gemiddeld aantal deelnemers per dag; ³ 0, +, ++ = respectievelijk geen, weinig en veel aanpassingen in het produktiedeel van het bedrijf; investeringen voor de bouw van een kantine en voor het starten van nieuwe activiteiten t.b.v. de zorg

⁴ 0, + en ++ = respectievelijk geen, weinig, veel

Opvang en begeleiding van de deelnemers

De begeleiding van de deelnemers kan op heel verschillende manieren georganiseerd zijn; de boer of boerin kunnen de begeleiding verzorgen en er kan begeleiding van buiten worden aangetrokken. Bij de deelnemende bedrijven blijkt de begeleiding intern geregeld te zijn wanneer het aantal deelnemers relatief klein is. Begeleiding van buiten vindt plaats bij grotere aantallen deelnemers. Bij alle bedrijven is het de boer/boerin/initiatiefnemer die de keuze maakt of er externe begeleiders op het bedrijf komen.

- Bij drie bedrijven waar maximaal twee deelnemers per dag aanwezig zijn, verzorgt de boer, naast zijn produktiewerkzaamheden, de begeleiding. De deelnemers zijn hier ingeschakeld in het produktiedeel van het bedrijf (tabel 1). Bij deze boerderijen is de doelgroep langdurig werklozen en ex-verslaafden. De consulent vanuit verslavingszorg en andere begeleidende instanties heeft regelmatig overleg met de boer/boerin.
- Bij de bedrijven 4 en 5 is één gezinslid verantwoordelijk voor de produktie en één gezinslid voor de begeleiding van de deelnemers. De deelnemers werken maar voor een beperkt deel in het produktiedeel van het bedrijf.
- Bij de bedrijven 7 en 8 zijn meer deelnemers en worden externe begeleiders aangetrokken.
- Bij de bedrijven 9 en 10 zijn alle begeleiders in dienst van de stichting die verantwoordelijk is voor het project. Als de deelnemers afkomstig zijn uit een instelling, is er regelmatig overleg tussen de boer/boerin en de instelling.

Aanpassingen op het bedrijf

De introductie van de zorgtak op het bedrijf kan tot verschillende soorten aanpassingen leiden: 1) het produktiedeel van het bedrijf kan aangepast worden opdat deelnemers hierin kunnen participeren; 2) het kan gewenst zijn dat er een kantine wordt gebouwd en dat de sanitaire voorzieningen worden uitgebreid; 3) er kunnen nieuwe activiteiten gestart worden om de variatie in werkzaamheden te vergroten.

- Bij de eerste 6 bedrijven uit tabel 1 is het produktiedeel van het bedrijf niet of nauwelijks aangepast aan de deelnemers (tabel 1). Een optimale landbouwproduktie blijft centraal staan. Er zijn alleen veiligheidsmaatregelen getroffen (b.v. extra sloten) en kleine aanpassingen om de werkomstandigheden te veraangename (b.v. isolatie van de werkplaats).
- Bij de bedrijven 7 en 8 blijft de landbouwproduktie ook centraal staan. Hier is het produktiedeel van het bedrijf wel gedeeltelijk aangepast zodat deelnemers meer werkzaamheden binnen het produktiedeel kunnen uitvoeren. Bij bedrijf 7 is o.a. omgeschakeld van vleesstieren naar melkgeiten, omdat deelnemers makkelijker bij het melken en de verzorging van geiten ingeschakeld kunnen worden dan b.v. bij melkkoeien of vleesstieren. Een voordeel hierbij was dat de stallen relatief eenvoudig konden worden aangepast voor melkgeiten. Op dit bedrijf zou ook omgeschakeld zijn naar melkgeiten als niet met zorg was gestart omdat het houden van vleesstieren niet rendabel was. De ruimte waar kaas en yoghurt gemaakt wordt is i.v.m. de deelnemers extra ruim opgezet. Bij bedrijf 8 is een gedeelte van de stallen van de varkens aangepast, zodat de deelnemers kunnen helpen bij het uitmesten.

- De bedrijven 9 en 10 zijn kleinschalige tuinbouwbedrijven die niet vanuit een bestaand landbouwbedrijf zijn opgezet. De bedrijven zijn zo opgezet dat de deelnemers aan alle activiteiten kunnen deelnemen. Er is veel handwerk. Het rendement van de landbouwproductie is op deze bedrijven ondergeschikt.

Bij verschillende bedrijven is een kantine gebouwd (tabel 1) en zijn sanitaire voorzieningen aangelegd t.b.v. de zorgtak. Bij sommige boerderijen zijn slechts kleine aanpassingen verricht, omdat er al een ruimte beschikbaar was (+), bij andere boerderijen is een nieuw gebouw neergezet (++). Bij de bedrijven 2 en 5 is het aantal deelnemers nu nog gering. De kantine is op deze bedrijven gebouwd in de verwachting dat het aantal deelnemers in de toekomst zal toenemen.

Op bijna alle bedrijven worden nieuwe activiteiten gestart om het aanbod van activiteiten voor de deelnemers te vergroten. Veel voorkomende nieuwe activiteiten zijn: het vergroten van de moestuin, het aanleggen van erfbeplanting, aanschaf van enkele kippen, schapen, varkens en/of pony's. In tabel 1 is te zien in welke mate de bedrijven met deze activiteiten starten.

Werkzaamheden van de deelnemers

Er bestaat een grote variatie in het type en de aard van de werkzaamheden die de deelnemers op de verschillende bedrijven uitvoeren. Zoals hierboven werd beschreven kunnen deelnemers werkzaamheden uitvoeren binnen het produktiedeel van het bedrijf. Daarnaast is het mogelijk dat de deelnemers vooral nieuwe (vaak minder produktiegerichte) activiteiten uitvoeren, die speciaal voor de deelnemers zijn opgezet. Op de bedrijven 1, 2, 3 en 6 zijn de deelnemers volledig ingeschakeld in het commerciële produktiedeel van het bedrijf (++ zie tabel 1). Zoals hiervoor beschreven is het produktiedeel bij deze bedrijven niet of nauwelijks aangepast aan de deelnemers.

De deelnemers bij de bedrijven 2 en 3 hebben een verslavingsachtergrond. Deelnemers uit deze doelgroep die langere tijd op het bedrijf zijn hebben een positieve bijdrage aan de productie. De meeste deelnemers uit deze doelgroep haken echter snel af. Dit heeft een nadelig effect op de bijdrage aan de productie. Bij bedrijf 6 doen de deelnemers (verstandelijk gehandicapten) samen met de reguliere produktiemedewerkers, alle werkzaamheden in het in hoge mate geautomatiseerde leghennenbedrijf: controleren en verwijderen van kapotte eieren, eieren in trays plaatsen, trays stapelen, schoonhouden van de ruimtes, etcetera.

Bij de bedrijven 4 en 5 doen de deelnemers minder of weinig activiteiten in het produktiedeel van het akkerbouw- en melkveehouderijbedrijf. Er worden nieuwe activiteiten gestart die niet commercieel van karakter zijn. Bij bedrijf 5 helpen de deelnemers 's ochtends bij het voeren van de kalfjes en het uitmesten. Bij bedrijf 4 zijn de deelnemers niet ingeschakeld bij het commerciële akkerbouwdeel van het bedrijf. De deelnemers helpen bij het verzorgen van de moestuin, de kippen, de kalveren en de schapen en gaan spinnen of weven (0 in tabel 1;).

Bij de bedrijven 7 en 8 helpen de deelnemers bij het verzorgen van de melkgeiten en de varkens en bij de zuivelbereiding. Daarnaast zijn ze ingeschakeld bij nieuwe, minder commercieel gerichte activiteiten zoals het verzorgen van de kippen en huishoudelijke activiteiten. Bij de bedrijven 9 en 10 is de productie aangepast aan de deelnemers. Bijna alle werkzaamheden zijn handmatig. Er wordt niet gestreefd naar een zo efficiënt mogelijke productie. Werkzaamheden die deelnemers uitvoeren

zijn oogsten, zaaien, schoffelen en wieden, klaarmaken van bestellingen, verzorgen van het kleinvee en het doen van huishoudelijke activiteiten.

- Er is geen directe koppeling te maken tussen een landbouwkundig bedrijfstype en het aantal deelnemers, het nivo van de deelnemers of de doelgroep die past bij het bedrijf.
- Voor elk bedrijf moet bekeken worden hoe de matching van de deelnemers met het bedrijf, begeleiders en de activiteiten het best vorm kan krijgen.

Zoals uit het voorgaande blijkt staat een initiatiefnemer bij het opzetten van een zorgboerderij voor de volgende keuzes; in hoeverre pas ik de bestaande activiteiten aan, start ik nieuwe activiteiten en zo ja welke, voor welke doelgroep kies ik, hoeveel deelnemers wil ik op het bedrijf, wat is de doelstelling van de begeleiding en zorg die ik wil bieden?

Bijdrage van de deelnemers aan de productie

De bijdrage van de deelnemers aan de landbouwproductie is moeilijk te schatten. Er is een grote variatie in vaardigheden tussen deelnemers. De bijdrage van de deelnemers aan de landbouwproductie hangt samen met

- Het nivo en de vaardigheden van de deelnemers
- Het aantal deelnemers en het aantal uren dat er gewerkt wordt
- Het soort activiteiten dat de deelnemers uitvoeren: de nadruk op commerciële produktiegerichte activiteiten (bedrijven 1, 2, 3, 6) of minder commerciële activiteiten (bedrijven 4, 5)
- De mate waarin vaardigheden getraind worden
- De mate waarin de werkzaamheden van deelnemers worden gevarieerd.

Over het algemeen is de bijdrage aan de productie het hoogst bij deelnemers die beschikken over vaardigheden die voor het werk noodzakelijk zijn, als de werkhouding en het tempo getraind worden, en als deelnemers een bepaalde activiteit gedurende een langere periode uitvoeren. Het willen verhogen van de productieprestatie van de deelnemers kan strijdig zijn met zorgdoelstellingen. De zorgboeren geven aan dat het prestatienivo van deelnemers gemiddeld 0-50% bedraagt in vergelijking met een volwaardige arbeidskracht. Voor de meeste deelnemers ligt het beneden de 20 %. Deelnemers van de doelgroepen langdurig werklozen en ex-verslaafden (bedrijven 1, 2, 3), die wat langer op het bedrijf blijven, halen over het algemeen een hoger prestatienivo dan deelnemers van de andere veel voorkomende doelgroepen.

Tijdsbesteding van de boer/boerin

Er kan veel veranderen in de tijdsbesteding van de boer en/of boerin als met de zorgtak wordt gestart. De hoeveelheid tijd die besteed wordt aan het bedrijf (totaal van landbouw- en zorgtak) neemt toe en de taken veranderen. Er gaat tijd zitten in 1) het opstarten van de zorgboerderij, 2) de opvang en begeleiding van de deelnemers, 3) administratie en overleg met instellingen/ouders en gesprekken met potentiële deelnemers en 4) nieuwe activiteiten die worden gestart (het werk moet ook gebeuren als de deelnemers er niet zijn).

In de startfase gaat er – afgezien van het ontwikkelen van de plannen - vaak veel tijd zitten in het lobbyen bij instellingen om voldoende gefinancierde deelnemers te krijgen. Alleen de bedrijven 1 en 6 hebben weinig tijd besteed aan het opstarten van de zorgtak. Dit komt omdat de initiatiefnemer gevraagd werd om met de zorgtak te beginnen of omdat het bedrijf al goede contacten had met een geïnteresseerde instelling. De bedrijven 2, 3 en 4 zitten nog in de opstartfase. De initiatiefnemers geven aan dat het overleg met instellingen en andere instanties (b.v. provincies en gemeente voor aanvraag bouwvergunning, ontheffing van bestemmingsplan en aanvraag subsidies) het afgelopen half jaar ongeveer 1 dag per week in beslag heeft genomen. De bedrijven 7, 8, 9 en 10 hebben de meeste tijd besteed aan het opstarten van de zorgboerderij. De initiatiefnemers van deze bedrijven zijn minstens 1 dag per week gedurende een periode van 2 jaar aan het lobbyen geweest om aan gefinancierde deelnemers te komen en subsidies voor het opzetten van de zorgboerderij. De hoeveelheid tijd die in het opstarten van de zorgtak gaat zitten hangt samen met:

- Het aantal instanties waarmee contact gezocht en onderhandeld moet worden; over het algemeen neemt het aantal instanties toe met het aantal deelnemers.
 - Of het initiatief van elders komt: er zijn projecten gestart om langdurig werkelozen en ex-verslaafden op boerderijen te laten werken. Als een boer door een bestaand project benaderd wordt kan er snel een start gemaakt worden.
 - Het bestaan van contacten van de initiatiefnemer met een geïnteresseerde instelling. Bekendheid bij strategische medewerkers binnen een instelling kan veel tijd in de opstartfase besparen.
- Als de zorgtak gestart is besteden de zorgboeren 2-20 uur per week aan overleg, administratie en excursies. De tijd die hieraan besteed wordt neemt toe met het aantal deelnemers en het aantal instanties dat bij de zorgboerderij betrokken is.
- De tijd die de boer en/of boerin besteden aan begeleiding van de deelnemers bedraagt globaal 2 uur per dag bij boerderijen 1, 2 en 3; globaal 5-7 uur per dag bij de boerderijen 4, 5 en 6; globaal 8-12 uur per dag bij de boerderijen 7, 8, 9 en 10 (bij deze boerderijen zijn vaak 2 partners ingeschakeld bij de begeleiding van de deelnemers).
- Bij de bedrijven 4 en 5 waar nieuwe activiteiten gestart zijn, wordt een aanzienlijk deel van de tijd van de deelnemers en het gezinslid dat de begeleiding verzorgt besteed aan deze nieuwe activiteiten. Op de dagen dat de deelnemers er niet zijn moet het gezinslid deze werkzaamheden verrichten. Dit brengt ook een tijdsinvestering met zich mee.

2.3 Saldo van de zorgtak bij de tien bedrijven uit het onderzoek

In deze paragraaf wordt een schatting gegeven van het saldo van de zorgtak bij de 10 bedrijven uit het onderzoek. Het saldo van de zorgtak is het verschil tussen de extra opbrengsten en de extra kosten die de zorgtak met zich meebrengt. De berekende saldo's van de zorgtak zijn gebaseerd op de gegevens die de ondernemers hebben aangedragen. Opbrengsten zijn: de vergoeding voor de opvang en begeleiding van deelnemers, de bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie en de verkregen subsidies; bij de kosten van de zorgtak zijn de kosten die samenhangen met de aanpassingen van het bedrijf, salariskosten voor externe begeleiding, overige kosten

zoals cursussen, advies en accountantskosten, voeding, gas/water/elektra, telefoon- en reiskosten, administratie, wervingskosten en de aanschaf van materialen voor de begeleiding meegenomen (zie hoofdstuk 1.3). Ook is een schatting gemaakt van de kosten die de arbeid van de boer en/of boerin met zich meebrengt.

Opbrengsten

Vergoeding voor de opvang en begeleiding van de deelnemers door de boer/boerin:

Er is een grote variatie in de vergoeding die aan de boer/boerin voor de begeleiding van deelnemers wordt betaald. De vergoeding varieert van 0 tot 100 gulden per deelnemer per dag. Bij bedrijf 6 wordt geen vergoeding betaald. De externe begeleidster is in dienst van de instelling. Bij bedrijf 8 is de vergoeding relatief laag (35 gulden per deelnemer per dag) omdat twee externe begeleidsters betaald worden door de instelling. De bedrijven 9 en 10 ontvangen de hoogste vergoedingen (respectievelijk 100 en 80 gulden per deelnemer per dag). Bij de doelgroep ex-verslaafden varieert de vergoeding van 49 tot 75 gulden per deelnemer per dag. Bij de andere bedrijven ligt de vergoeding tussen de 61 en 73 gulden per deelnemer per dag.

Bijdrage van de deelnemers aan de produktie

De bijdrage van de deelnemers aan de landbouwproduktie is moeilijk in een bedrag uit te drukken. Alle zorgboeren geven aan dat er een grote variatie bestaat in de bijdrage die deelnemers leveren aan de produktie. Toch is getracht de bijdrage van de deelnemers aan de produktie te kwantificeren. Dit is gedaan op basis van de volgende aannames:

- Deelnemers werken gemiddeld 5 uur per dag
- Op basis van de interviews is voor elk bedrijf een schatting gemaakt van de relatieve arbeidsprestatie van de deelnemers; voor de bedrijven 1, 2, 3 en 6 is aangenomen dat dit 25 % bedraagt, voor de overige bedrijven is uitgegaan van 15 %.
- Op basis van de interviews is voor elk bedrijf een schatting gemaakt voor het deel van de tijd dat deelnemers ingezet worden bij activiteiten die onderdeel zijn van het commerciële productiebedrijf; voor bedrijf 5 is dit percentage geschat op 0 %; voor de bedrijven 1, 2, 3 en 6 op 90 % en voor de andere bedrijven tussen de 20 en 80 %.

Door het aantal deelnemeruren te vermenigvuldigen met de relatieve arbeidsprestatie en de relatieve produktiegerichtheid van de werkzaamheden wordt een schatting verkregen van het aantal uren gemiddelde arbeidskracht. Elk uur wordt gewaardeerd met 30 gulden. De geschatte bijdrage van de deelnemers aan de produktie varieert van 0 gulden bij bedrijf 4 tot meer dan 30.000 gulden bij de bedrijven 6, 7 en 8 (tabel 2).

Variatie in kosten

Financiële inzet

De vaste en variabele kosten die de zorgtak met zich meebrengen zijn berekend op basis van de informatie die tijdens de interviews verkregen is. Omdat de kosten sterk afhankelijk zijn van de specifieke situatie van een bedrijf, is er voor gekozen om niet voor elk bedrijf alle kostenposten weer te geven. Over het algemeen kan gesteld worden dat de kosten toenemen met het aantal deelnemers. Bij de bedrijven 1-6 variëren de kosten met name doordat sommige bedrijven geïnvesteerd hebben in sanitaire voorzieningen en een kantine. Daarnaast variëren de kosten die zijn gemaakt voor het starten van nieuwe activiteiten. Bij de bedrijven 7-10 zijn de kosten relatief hoog omdat er externe begeleiders ingeschakeld worden die door de zorgboerderij betaald worden. Bij een deel van deze bedrijven worden de loonkosten van een deel van de externe begeleiders niet betaald, omdat ze een gesubsidieerde arbeidsplaats hebben. Deze begeleiders zouden niet in dienst zijn als ze volledig betaald zouden moeten worden. Ze doen werkzaamheden die (voor een deel) anders niet uitgevoerd zouden worden.

Inzet van arbeid door boer/boerin

Bij de berekening van het saldo is alleen rekening gehouden met de tijdsinzet van de boer/boerin voor de opvang en begeleiding van de deelnemers en voor administratie en overleg. De hoeveelheid tijd die hiermee gemoeid is neemt toe met het aantal deelnemers en met het aantal dagen dat de deelnemers op het bedrijf zijn. Deelnemers van de doelgroepen ex-verslaafden en langdurig werklozen (bedrijven 1, 2 en 3) hebben over het algemeen minder begeleiding nodig dan deelnemers van de doelgroepen die op de andere bedrijven voorkomen. De hoeveelheid tijd die de boer/boerin besteedt aan begeleiding en administratie/overleg varieert van 8 uur per week bij bedrijf 1 tot 66 uur per week bij bedrijf 9. De geschatte arbeidskosten van de boer/boerin voor begeleiding en administratie/overleg varieert van 11.000 gulden bij bedrijf 1 tot 100.000 gulden bij bedrijf 7 (bij een vergoeding van 30 gulden per uur; tabel 2).

Saldo van de zorgtak

Er is een grote variatie in saldo van de zorgtak tussen de 10 bedrijven (tabel 2). De bijdrage van de deelnemers aan de produktie en de vergoeding voor de arbeidsinzet van de boer/boerin in de zorgtak zijn als aparte posten in de tabel weergegeven. Het geschatte saldo is positief bij de bedrijven 1, 3, 7, 8 en 10. De initiatiefnemers krijgen hier dus een vergoeding voor de geleverde arbeid die hoger ligt dan 30 gulden per uur. Bij de bedrijven 2, 4 en 5 is het saldo relatief laag omdat investeringen zijn gedaan voor een groter aantal deelnemers dan er op dit moment op het bedrijf aanwezig is. Bij het bedrijf 6 is het saldo van de zorgtak negatief omdat er geen vergoeding voor de begeleiding wordt betaald. Toch heeft de ondernemer voordeel bij de constructie, omdat zijn nichtje nu een inkomen krijgt uit de begeleiding van de deelnemers op de boerderij. Bij de bedrijven 7 en 10 is het saldo van de zorgtak relatief hoog omdat een deel van de begeleiders een gesubsidieerde arbeidsplaats heeft, waardoor de kosten voor externe begeleiding lager zijn dan wanneer er een salaris betaald zou moeten worden. Bedrijf 7 bespaart aan begeleidingskosten hierdoor ongeveer 60.000 gulden en bedrijf 10 ongeveer 110.000 gulden. Als het volledige salaris betaald had moeten worden, hadden deze begeleiders geen arbeidscontract gekregen. De geschatte

vergoeding die de zorgboeren ontvangen voor de opvang en begeleiding van de deelnemers varieert van 6 tot 50 gulden per uur.

Tabel 2. Geschatte opbrengst, kosten en saldo van de zorgtak (gld/jaar) voor de 10 bedrijven

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Geschatte opbrengst zorgtak										
1.Vergoeding voor begeleiding deelnemers	12800	10800	25300	26400	24400	0	178000	98000	202500	185000
2.Bijdrage deelnemers aan productie	6000	8000	11000	0	5000	40000	50000	35000	8000	10000
Geschatte kosten zorgtak										
3.Exclusief arbeidskosten van de boer/boerin	2800	13700	2700	30800	14400	11000	109000	82000	166000	133000
4.Geschatte kosten extra arbeid boer/boerin*	11000	20000	20000	22000	34000	40000	100000	50000	90000	55000
Geschat saldo (1+2-3-4)	5000	-14900	13600	-17600	-19000	-11000	19000	1000	-45500	7000
Arbeids-opbrengst boer/boerin (gld/uur)	44	8	50	6	13	22	39	31	15	34

*: Alleen kosten voor directe opvang en begeleiding van deelnemers en voor administratie en overleg zijn meegenomen in de berekening. De tijd die gaat zitten in het opstarten van de zorgtak en nieuwe activiteiten is niet meegenomen. Er wordt gerekend met een vergoeding van 30 gulden per uur.

De geschatte saldi moeten met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden. Het is momenteel niet goed mogelijk een nauwkeurige schatting te geven van de bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie en de hoeveelheid arbeid die de boer/boerin besteden aan de zorgtak. Omdat een deel van de bedrijven bovendien zeer recent is gestart kunnen de geschatte saldi de komende jaren nog aanzienlijk veranderen.

- De 10 deelnemende bedrijven geven een beeld van de diversiteit in zorgboerderijen; er is grote variatie in:
 - landbouwtype en omvang van het bedrijf
 - aantal deelnemers en hun niveau
 - intensiteit van begeleiding door boer/boerin en externe begeleiders,
 - aard en niveau van de aanpassingen op het bedrijf
 - werkzaamheden van de deelnemers.

Al deze factoren hebben invloed op de bedrijfseconomische resultaten van het bedrijf.

- Er is geen direct verband tussen het landbouwkundig bedrijfstype en het aantal en het nivo van de deelnemers.
- De hoeveelheid tijd die boer/boerin besteden aan de begeleiding van deelnemers en overleg/administratie varieert afhankelijk van het aantal deelnemers van 8 tot 66 uur per week; het opstarten van de zorgtak vergt bij sommige initiatieven een investering van ruim 100 dagen, bij andere slechts 10-20 dagen
- Er is een grote variatie in kosten, opbrengsten, arbeidsinzet door de boer/boerin en saldo van de zorgtak bij de 10 bedrijven

Hoofdstuk 3. Bedrijfseconomische effecten van de zorgtak voor verschillende typen zorgboerderijen

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn een aantal bedrijfskarakteristieken bekeken die invloed hebben op het saldo. Voor de onderzochte bedrijven is een schatting gemaakt voor het saldo van de zorgtak. Er is een grote variatie in de opzet tussen de verschillende bedrijven. Dit leidt tot grote verschillen in kosten en opbrengsten tussen bedrijven. Om de gegevens breder toepasbaar te maken worden in dit hoofdstuk een aantal typen zorgboerderijen gepresenteerd. Er wordt verder ingegaan op de verandering in kosten en opbrengsten die het starten van de zorgtak met zich meebrengt voor deze verschillende typen. De hoogte van de investeringen, de toename van de vaste en variabele kosten en de opbrengsten uit de zorgtak verschillen sterk tussen de verschillende bedrijven. Belangrijke investeringsposten zijn: de bouw van een kantine, aanleg van sanitaire voorzieningen, de start van niet-commerciële activiteiten (kleinvee, moestuin) en aanpassingen van het produktiedeel van het bedrijf. De hoogte van de vaste kosten wordt met name bepaald door de kosten die met de investeringen samenhangen. De variabele kosten nemen toe met het aantal deelnemers. Een vergoeding voor de arbeid van de boer/boerin is een grote post bij de variabele kosten. De salarissen van externe begeleiders maken bij de bedrijven 7-10 het groot deel uit van de variabele kosten. De opbrengst uit de zorgtak wordt bepaald door het aantal deelnemers, de dagvergoeding en de bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie. Op basis van de interviews zijn de boerderijen in 5 typen ingedeeld. Per type wordt een analyse gemaakt van de investeringen, toename in vaste en variabele kosten en opbrengsten die het starten van de zorgtak met zich meebrengt. De cijfers voor de verschillende typen zijn gebaseerd op de 10 deelnemende bedrijven. Indien van meerdere bedrijven binnen een type gegevens beschikbaar waren, is het gemiddelde van deze bedrijven aangehouden.

3.2 Vijf typen zorgboerderijen

De vijf typen kunnen als volgt worden gekarakteriseerd:

- I. **Helpende Hand:** De deelnemers helpen de boer/boerin bij de produktie binnen de context van een efficiënt produktiebedrijf. Er zijn 1 tot 3 deelnemers die meewerken binnen het produktiedeel van het bedrijf. Het gezinslid dat full-time in het produktiedeel van het bedrijf werkt, verzorgt ook de begeleiding van de deelnemers. Dit type zorgboerderij is laagdrempelig. Er wordt geen kantine gebouwd en er zijn geen extra sanitaire voorzieningen nodig. De investeringen zijn relatief gering. Bedrijven 1, 2 en 3 horen tot deze groep (sommige bedrijven hebben wel een kantine gebouwd omdat ze willen doorgroeien naar een groter aantal deelnemers). In het geval dat het bedrijf een zodanige omvang heeft dat meer dan 1 fte aanwezig is, kan het mogelijk zijn meer deelnemers in het produktiedeel van het bedrijf te begeleiden. Op deze situatie wordt in het vervolg niet verder ingegaan omdat het een vrij uitzonderlijke situatie betreft.

- II. **Zorg Neventak:** Landbouwbedrijf waarbij naast een efficiënte produktietak een zorgtak wordt gestart. In tegenstelling tot het type de *Helpende Hand* worden de 1 tot 3 deelnemers veel minder ingeschakeld binnen het commerciële produktiedeel van het bedrijf. Één van de gezinsleden is primair verantwoordelijk voor de commerciële landbouwproduktie en een ander gezinslid (vaak de boerin) start nieuwe activiteiten die voor het grootste deel niet-commercieel zijn en waarbinnen de deelnemers worden ingeschakeld. De commerciële landbouwtak en de zorgtak staan vrij los van elkaar. De zorgtak is kleinschalig en vereist geen hoge investeringen. Dit type kan doorgroeien naar type III: het *Zorg Nevenbedrijf*.
- III. **Zorg Nevenbedrijf:** Het gaat om een landbouwbedrijf met 4 tot 6 deelnemers, waarbij naast een efficiënte produktietak een zorgtak wordt gestart. De opzet is vergelijkbaar met de *Zorg Neventak*. Door het grotere aantal deelnemers moet er wel een kantine gebouwd worden en worden sanitaire voorzieningen verruimd. Dit vereist aanzienlijke investeringen. De bedrijven 4 en 5 willen zich tot dit type ontwikkelen.
- IV. **Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf:** Produktiebedrijf met 7 tot 15 deelnemers, waarbij er aanpassingen in het produktiedeel van het bedrijf plaatsvinden om deelnemers vollediger aan het produktiedeel van het bedrijf te laten deelnemen. Landbouw en zorg worden hier in veel grotere mate geïntegreerd dan bij de *Zorg Neventak* en het *Zorg Nevenbedrijf*. Aanpassingen binnen het commerciële produktiedeel van het bedrijf kunnen conflicteren met het instandhouden van een gewenst produktienivo. De drempel om met dit type te starten is veel groter dan bij de vorige typen omdat er aanzienlijke investeringen nodig zijn om het bedrijf aan te passen voor de zorg en de investeringen voor een kantine en sanitaire voorzieningen hoger zijn dan bij het *Zorg Nevenbedrijf*. De begeleiding wordt verzorgd door de boer/boerin en door externe begeleiders. De externe begeleiders kunnen in dienst zijn van een instelling of van het bedrijf in de vorm van een stichting. In het eerste geval wordt aan de boer/boerin een lagere vergoeding betaald voor de begeleiding van de deelnemers. De bedrijven 7 en 8 behoren tot deze groep.
- V. **Zorg Focus Bedrijf:** De zorg staat op dit type bedrijf centraal en de landbouwproduktie is ondergeschikt. De zorgtak en het landbouwbedrijf worden gelijktijdig opgezet. Het is meestal een kleinschalig landbouwbedrijf met 7 tot 15 deelnemers. Het bedrijf richt zich vaak op de biologische vollegrondsteelt van groenten. Er wordt relatief veel geïnvesteerd in een kantine, sanitaire voorzieningen en in nieuwe activiteiten die de variatie in werkzaamheden vergroten. De landbouw is volledig aangepast aan de deelnemers. De bedrijven 9 en 10 behoren tot deze groep.

De verschillen tussen de types kunnen als volgt gekarakteriseerd worden:

Tabel 3. Kenmerkende verschillen tussen de typen zorgboerderijen.

Type	Aantal deelnemers	Aanpassing landbouwtak	Integratie commerciële produktie en zorg	Belang van efficiënte landbouw produktie	Kantine Sanitaire voorz.	Nieuwe activiteiten
Helpende Hand	1-3	0	++	++	0	0/+
Zorg Neventak	1-3	0	+	++	0	+
Zorg Nevenbedrijf	4-6	0	+	++	+	++
Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf	7-15	+/++	++	++	++	++
Zorg Focus Bedrijf	7-15	++	+	+	++	++

0 = niet; + = weinig; ++ = veel

Over het algemeen wordt de landbouwtak meer aangepast en nemen de investeringen voor een kantine en sanitaire voorzieningen toe met het aantal deelnemers. De mate waarin commerciële produktie en zorg zijn geïntegreerd en waarin belang wordt gehecht aan een efficiënte landbouwproduktie hangt af van de doelstelling en de visie van de boer/boerin. Er is geen onderscheid gemaakt tussen landbouwkundige bedrijfstypes. Zoals uit de voorbeelden uit hoofdstuk 2 blijkt kunnen binnen elk landbouwtype zeer verschillende typen zorgboerderijen voorkomen. Alleen het *Zorg Focus Bedrijf* richt zich vaak op de vollegrondsgroententeelt in combinatie met kleinvee dat voor de verzorging gehouden wordt.

3.3 Investerings en subsidies

De omvang van de investeringen die nodig zijn om met de zorgtak te beginnen varieert aanzienlijk tussen de verschillende typen. Het varieert globaal van 7.500 gulden bij de *Helpende Hand* tot 100.000-350.000 gulden bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* (tabel 4). Grote posten zijn de bouw van een kantine, de aanleg van sanitaire voorzieningen, aanpassingen van het produktiedeel van het bedrijf en de start van nieuwe activiteiten. Als er drie deelnemers zijn, is het niet noodzakelijk een kantine te bouwen en de sanitaire voorzieningen aan te passen. Bij de *Zorg Neventak* is de investering wat hoger dan bij de *Helpende Hand* omdat er meer niet-produktieve activiteiten worden gestart. Voorbeelden zijn de aankoop van kleinvee (kippen, schapen, pony) de bouw van stalling voor het vee en uitbreiding van de moestuin. Bij het *Zorg Nevenbedrijf* zijn de bouw van een kantine, inventaris (tafels, stoelen, pc, fax) en sanitaire voorzieningen de grootste posten. Bij de typen met 15 deelnemers zijn de investeringen voor kantine, sanitaire voorzieningen en inventaris hoger dan bij het type met 6 deelnemers; er zijn meer deelnemers en er ligt meer nadruk op de zorg. Bij het *Geïntegreerde Landbouw*

Zorg Bedrijf worden er aanpassingen vericht in het produktiedeel. Bij het ene bedrijf wordt de inrichting van de varkensstal aangepast, bij een ander bedrijf wordt de ruimte van de zuivelbereiding extra ruim gemaakt. De kosten variëren bij de geïnterviewde bedrijven tussen de 27 en 90 duizend gulden. Bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* is er een grote variatie in de kosten die voor nieuwe activiteiten gemaakt worden. Het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* start soms met nieuwe landbouwtakken, ook als niet met zorg was begonnen. De omschakeling van vleesstieren naar melkgeiten bij bedrijf 7 is hier een voorbeeld van. De kosten voor omschakelingen die niet direct met de zorgtak samenhangen zijn niet meegenomen bij de analyse. Het is duidelijk dat het niet altijd eenduidig is of een investering toegerekend moet worden aan het starten van de zorgtak. Met name bij de *Zorg Focus Bedrijven* zijn er veel plannen voor nieuwe activiteiten die afhankelijk van subsidies tot uitvoer gebracht worden. Bijna elk bedrijf investeert in landschapsverfraaiing (o.a. erfbeplanting).

In hoofdstuk 2 is aangegeven dat er veel tijd kan gaan zitten in het opstarten van de zorgtak. Met name het lobbyen bij instellingen om voldoende gefinancierde deelnemers te krijgen vraagt vaak een flinke tijdsinvestering. In tabel 6 is voor de verschillende typen aangegeven hoeveel tijd er gemiddeld besteed wordt aan het opstarten van de zorgtak. Uitgaande van een vergoeding van 30 gulden per uur, betekent het dat het opstarten van de zorgtak een investering vraagt van globaal 3.000 gulden bij de *Helpende Hand* tot 25.000 gulden bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* (tabel 4).

De hoeveelheid subsidies die wordt verkregen verschilt sterk tussen bedrijven. De twee bedrijven die tot het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* behoren, halen veel subsidie binnen via de provincie (pilotproject landbouw-zorg, zorgvernieuwing), via een fonds van de Rabobank en in het kader van regelingen rond plattelandsvernieuwing. *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijven* zijn in staat om 50 tot 100% van de kosten voor verbouwing en het starten van nieuwe activiteiten via subsidies binnen te halen. De *Zorg Focus Bedrijven* halen over het algemeen kleinere subsidies vanuit diverse bronnen binnen (provincie, gemeente, Juliana welzijn fonds, VSB fonds, Zorgverzekeraar, Rotary club e.d.). *Zorg Nevenbedrijven* halen ongeveer 50% van de verbouwingskosten binnen via subsidies; o.a. uit WCL gelden of subsidies vanuit de provincie. Alle bedrijven kunnen subsidie krijgen voor landschapsverfraaiing. De subsidiestroom zal naar verwachting de komende jaren af gaan nemen.

Tabel 4. Indicatie voor de investeringen en subsidies bij de 5 typen zorgboerderijen (in gulden)

	<i>Helpende Hand</i>	<i>Zorg Neventak</i>	<i>Zorg Nevenbedrijf</i>	<i>Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf</i>	<i>Zorg Focus Bedrijf</i>
Investerings					
• Kantine	0	0	20.000-30.000	25.000-50.000	35.000-70.000
• Sanitair	0	0	10.000-20.000	25.000-50.000	30.000
• Inventaris	500	1.500	2.500-15.000	5.000-15.000	10.000-17.000
• Gereedschap	500	500	0-3.000	15.000-30.000	5.000
• Extra activiteiten	0-1.000	2.000- 7.000	5.000-15.000	54.000-90.000	15.000-100.000
• Aanpassing produktiedeel	0-2.000	0-1.000	0-2.000	27.000-90.000	n.v.t.
• Begeleidingskosten	0- 4.000	0-4.000	0-4.000	0-4.000	0-4.000
• Landschapsverfraaiing	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000
➤ Totaal (gemiddeld)	7.500	15.000	75.000	150.000-350.000*	100.000-200.000*
Arbeid voor opstarten zorgtak	3.120	12.480	12.480	24.960	24.960
Subsidies					
• Verbouwing	0	0	15.000	0-35.000	0-58.000
• Zorgvernieuwing	0	0	0	63.000-180.000	0-25.000
• Plattelandsvernieuwing	0	0	12.000	0-180.000	0-25.000
• Landschapsbeheer	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000
➤ Totaal (gemiddeld)	5.000	5.000	32.000	180.000-290.000*	50.000-100.000*

* = Omdat verschillen tussen bedrijven groot kunnen zijn bij deze types is een range aangegeven.

3.4. Vaste kosten

De vaste kosten bestaan voornamelijk uit kosten die de investeringen met zich meebrengen. Afschrijvingen, onderhoudskosten en verzekeringskosten zijn een vast percentage van de investeringen die gedaan zijn. Bij bedrijven die subsidie ontvangen is de hoogte van de rentelast afhankelijk van het verschil tussen de omvang van de investeringen en de verkregen subsidies. De vaste kosten variëren van ruim 600 gulden per jaar bij het type de *Helpende Hand* tot 27 duizend gulden per jaar bij het *Zorg Focus Bedrijf*.

Tabel 5. Indicatie voor de toename in vaste kosten door het opnemen van de zorgtak op het bedrijf (in gulden per jaar)

	<i>Helpende hand</i>	<i>Zorg Neventak</i>	<i>Zorg Nevenbedrijf</i>	<i>Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf</i>	<i>Zorg Focus Bedrijf</i>
• Afschrijvingen kantine/sanitair ¹	0	0	2.000	3.500	4.500
• Afschrijvingen inventaris ¹	25	75	1.750	3.000	3.000
• Rentelasten investering ¹	0	0	2.000	5.000	5.500
• Onderhoudskosten ¹	50	120	1.250	4.000	4.000
• Verzekeringskosten ¹	30	60	600	2.000	2.000
• Divers: Accountant, cursus etc	500	500	1.000	8.000	8.000
➤ Totaal	605	755	8.600	25.500	27.000

¹: De afschrijvingen, rentelasten, onderhoudskosten en verzekeringskosten zijn berekend volgens Dortmans (1998) en Holwerda e.a. (1994; zie bijlage 2).

3.5 Variabele kosten

De variabele kosten nemen toe met het aantal deelnemers. De kosten voor gas/water/elektra, voeding en werkkleding hangen direct samen met het aantal deelnemers dat op het bedrijf aanwezig is. Op basis van de opgave van enkele bedrijven is een schatting gemaakt voor de telefoon- en reiskosten voor de verschillende typen. Er is aangenomen dat het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* meer reis- en telefoonkosten hebben, deels omdat ze door het grotere aantal deelnemers en de nadruk die er op de zorgdoelstelling ligt, vaker overleg hebben met een instelling, deels omdat ze b.v. als pilotproject vaker overleg hebben met b.v. de provincie en andere instanties. Dit leidt ook tot hogere administratiekosten. Het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* geven ook meer geld uit aan werving van deelnemers (o.a. maken van folders). Deze bedrijven hebben de zorgtak in een stichting ondergebracht. Dit brengt o.a. bestuurskosten met zich mee. Er is grote variatie in de kosten die voor aanvullende verzekeringen zijn gemaakt. Het is vaak niet duidelijk welke aanvullende verzekeringen noodzakelijk zijn. Bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* wordt de hoogte van de variabele kosten sterk beïnvloed door de kosten van de externe begeleiding. Bij de berekeningen in dit onderzoek gaan we ervan uit dat bij deze 2 typen bedrijven 2 externe begeleiders aanwezig zijn (1.8 fte; dit komt overeen met de praktijk) en dat de volledige loonkosten van de externe begeleiders betaald moeten worden.

Per type is een schatting gemaakt van de hoeveelheid tijd die de boer/boerin besteedt aan het opstarten van de zorgtak (vooral lobbyen bij instellingen om voldoende gefinancierde deelnemers te krijgen), de begeleiding van deelnemers en aan overleg en administratie (tabel 6). Bij het berekenen van de arbeidskosten is uitgegaan van een uurloon van 30 gulden.

Tabel 6. Schatting van de hoeveelheid tijd die de boer en boerin besteden aan het opstarten van de zorgtak, aan opvang en begeleiding van deelnemers en aan administratie en overleg.

Type	Opstarten ¹	Opvang en Begeleiding ²	Administratie, overleg ²
<i>Helpende Hand</i>	104	15	2
<i>Zorg Neventak</i>	416	25	4
<i>Zorg Nevenbedrijf</i>	416	35	8
<i>Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf</i>	832	50	16
<i>Zorg Focus Bedrijf</i>	832	50	16

¹ = totaal aantal uren (wordt bij het berekenen van het saldo niet meegenomen);

² = aantal uren per week (wordt bij het berekenen van het saldo wel meegenomen).

De vergoeding voor de tijd die de boer/boerin besteden aan de begeleiding van de deelnemers en administratie en overleg varieert van 23 duizend gulden per jaar bij de *Helpende Hand* tot 89 duizend gulden per jaar bij het *Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* (tabel 7).. De totale variabele kosten (inclusief arbeidskosten van de boer/boerin) variëren van 29.000 gulden voor het *Helpende Hand* bedrijf tot ongeveer 270.000 gulden voor het *Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* (tabel 7).

Tabel 7. Indicatie voor de toename in variabele kosten door het starten van de zorgtak op het bedrijf (in guldens per jaar)

	<i>Helpende Hand</i>	<i>Zorg Neventak</i>	<i>Zorg Nevenbedrijf</i>	<i>Geïntegreerd Landbouw-Zorg Bedrijf</i>	<i>Zorg Focus Bedrijf</i>
• Gas/water/elektra	350	350	700	2.000	2.000
• Voeding	2.750	2.750	5.700	15.000	20.000
• Werkkleding	400	400	800	2.000	2.500
• Materialen begeleiding	1.500	6.000	6.000	4.000	4.000
• Telefoonkosten	200	200	200	800	3.000
• Reiskosten	500	500	500	1.500	3.000
• Verzekering	0	0-1000	0-1.000	6.000	6.000
• Verzekering	0	0	0	3.000	3.000
• Administratie	0	0	0	2.000	2.000
• Wervingskosten	0	0	0	2.000	2.000
• Bestuurskosten					
• Loonkosten externe begeleiders	0	0	0	139.680	139.680
✓ Arbeidskosten boer/boerin	22.950	39.150	58.050	89.100	89.100
➤ Totaal inclusief arbeidskosten boer/boerin	29.000	50.000	73.000	267.000	276.000

3.6 Opbrengsten

De opbrengsten van de zorgtak bestaan uit een vergoeding voor de opvang en begeleiding van de deelnemers en de bijdrage die de deelnemers leveren aan de landbouwproductie.

Op bedrijven van het type *Helpende Hand* werken vaak deelnemers van de doelgroep langdurig werklozen en ex-verslaafden. Deze deelnemers hebben over het algemeen minder begeleiding nodig dan deelnemers met een verstandelijke handicap en deelnemers met een psychiatrische problematiek, die op de andere typen bedrijven werken. Bij het type *Helpende Hand* kan de financiering van de begeleiding uit verschillende bronnen komen (subsidies, reïntegratie-gelden) en bestaat er een grote variatie in de hoogte van de vergoeding voor begeleiding tussen bedrijven.

Er is verondersteld dat voor het type *Helpende Hand* een vergoeding van 50 gulden per deelnemer per dag betaald wordt; bij de typen *Zorg Neventak*, *Zorg Nevenbedrijf* en *Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf* 70 gulden per deelnemer per dag en bij het *Zorg Focus Bedrijf* 80 gulden per deelnemer per dag. De jaarlijkse inkomsten uit de

vergoeding voor de begeleiding varieert dan van ongeveer 34.000 gulden bij de *Helpende Hand* tot 270.000 gulden bij het *Zorg Focus Bedrijf* (bij een maximaal aantal deelnemers; tabel 9).

Zoals eerder aangegeven is de bijdrage van de deelnemers aan de landbouwproductie moeilijk in te schatten. De bijdrage is afhankelijk van het aantal deelnemers, het aantal uren dat er per dag gewerkt wordt, de relatieve prestatie die de deelnemers leveren en het deel van de dag dat besteed wordt aan activiteiten die gericht zijn op commerciële productie. Ondanks de grote variatie tussen bedrijven en nivo en vaardigheden van deelnemers is op basis van de interviews een schatting gemaakt van de bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie bij de 5 typen (tabel 8). Bij de *Helpende Hand* zijn de deelnemers voor het grootste deel van de tijd (90 %) ingeschakeld bij commerciële productiegerichte activiteiten; bij de *Zorg Neventak* is dit ongeveer voor de helft van de tijd; bij het *Zorg Nevenbedrijf* is het aandeel lager (30 %). De ervaring is dat bij het *Zorg Nevenbedrijf* er meer nieuwe, minder commercieel gerichte activiteiten gestart worden dan bij de *Zorg Neventak*, omdat de hoeveelheid werk die binnen het produktiedeel van het bedrijf gedaan kan worden gelijk blijft bij een groter aantal deelnemers. Bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* zijn de deelnemers voor het grootste deel van de tijd ingeschakeld bij productiegerichte activiteiten. Bij het *Zorg Focus Bedrijf* dragen de activiteiten minder bij aan de productie, omdat de structuur van het bedrijf is aangepast aan de deelnemers en minder commercieel gericht is.

Tabel 8. Schatting van de bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie bij de 5 typen zorgboerderijen. De bijdrage is de resultante van het aantal gewerkte uren x de relatieve prestatie van de deelnemers, x de relatieve inzet bij de commerciële productie. Er is uitgegaan van een uurvergoeding van 30 gulden.

Type	Aantal deelnemer uren/jaar ¹	Relatieve prestatie ²	Relatieve inzet bij commerciële productie	Bijdrage aan de productie (gulden/jaar)
Helpende Hand	3.375	0.25	0.9	23.000
Zorg Neventak	3.375	0.15	0.5	8.000
Zorg Nevenbedrijf	6.750	0.15	0.3	9.000
Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf	16.875	0.15	0.8	61.000
Zorg Focus Bedrijf	16.875	0.15	0.2	15.000

¹: uitgaande van 5 uur per dag en 45 weken per jaar;

²: hoeveelheid verrichte arbeid in vergelijking met een ervaren arbeidskracht.

De totale opbrengst die verkregen wordt uit de vergoeding voor de opvang en begeleiding van deelnemers en uit de bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie varieert van ongeveer 55.000 bij de *Helpende Hand* en de *Zorg Neventak*

tot bijna 300.000 gulden bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf* (tabel 9).

Tabel 9. Opbrengsten (gulden per jaar) afkomstig uit de vergoeding voor de opvang en begeleiding van deelnemers en uit de bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie bij de 5 typen zorgboerderijen.

Type	Potentiële vergoeding opvang en begeleiding	Bijdrage aan produktie deelnemers	Totale opbrengst
Helpende Hand	34.000	23.000	57.000
Zorg Neventak	47.000	8.000	55.000
Zorg Nevenbedrijf	95.000	9.000	104.000
Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf	236.000	61.000	297.000
Zorg Focus Bedrijf	270.000	15.000	285.000

3.7 Potentieel saldo

In tabel 10 is voor de verschillende typen aangegeven hoe hoog het saldo van de zorgtak kan zijn als het maximale aantal deelnemers voor het desbetreffende type bereikt is en uitsluitend investeringen zijn gedaan die passen bij het betreffende type. Het saldo is berekend door de opbrengsten in paragraaf 3.6 (vergoeding voor begeleiding van de deelnemers en bijdrage van de deelnemers aan de produktie) te verminderen met de kosten in paragraaf 3.4 en 3.5 (arbeidskosten van de ondernemer en overige vaste en variabele kosten). De *Helpende Hand* en het *Zorg Nevenbedrijf* kunnen op basis van de huidige cijfers de hoogste saldi behalen: ongeveer 25.000 gulden; bij de *Zorg Neventak* en het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* is het saldo ongeveer 5.000 gulden. Bij het *Zorg Focus Bedrijf* is het saldo ongeveer 18.000 gulden negatief. Dit betekent dat de vergoeding voor de geleverde arbeid van de boer/boerin in potentie hoger is dan 30 gulden per uur, met uitzondering van het *Zorg Focus Bedrijf*. De geschatte vergoeding die de zorgboer ontvangt voor de arbeid die hij/zij in de zorgtak stopt (opvang en begeleiding van deelnemers en administratie) bedraagt 67 gulden per uur bij de *Helpende Hand*, 34 gulden per uur bij de *Zorg Neventak*, 42 gulden per uur bij het *Zorg Nevenbedrijf*, 31 gulden per uur bij het *Geïntegreerde Landbouw-Zorg Bedrijf* en 24 gulden per uur bij het *Zorg Focus Bedrijf* (tabel 10).

Tabel 10. Potentieel saldo van de zorgtak (gld/jaar) voor de 5 typen zorgboerderijen en geschatte vergoeding voor de arbeid die de zorgboer in de zorgtak steekt (gld/uur).

	<i>Helpende Hand</i>	<i>Zorg Neventak</i>	<i>Zorg Neven-bedrijf</i>	<i>Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf</i>	<i>Zorg Focus Bedrijf</i>
Potentieel saldo van de zorgtak	28.000	5.000	23.000	4.000	-18.000
Vergoeding voor de arbeid van de zorgboer(in)	67	34	42	31	24

Uit de vergelijking van de hier gepresenteerde potentiële saldi voor de 5 typen zorgboerderijen en de saldi van de deelnemende bedrijven uit hoofdstuk 2, blijkt dat veel bedrijven een lager saldo behalen dan mogelijk is. Dit komt doordat op de meeste bedrijven het aantal deelnemers lager is dan waarnaar gestreefd wordt. Er zijn vaak wel investeringen gedaan die passen bij het grotere aantal deelnemers. De bedrijven 7 en 10 behalen een relatief hoog saldo omdat een deel van de externe begeleiders niet betaald wordt.

- Er zijn 5 typen zorgboerderijen te onderscheiden; deze typen verschillen in
 - het aantal deelnemers,
 - de begeleiding (aantal en intern of extern),
 - de mate waarin deelnemers aan het productieproces deelnemen
 - het belang dat wordt gehecht aan een efficiënte productie
 - de investeringen voor een kantine, sanitaire voorzieningen en voor het starten van nieuwe activiteiten
- Tussen de typen zijn er grote verschillen in de
 - omvang van de investeringen en verkregen subsidies
 - omvang van de vaste en de variabele kosten
 - bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie
 - hoeveelheid tijd die de boer/boerin besteedt aan de zorgtak
- Het potentiële saldo van de zorgtak (als alle posten vergoed worden) varieert van 18 duizend gulden negatief bij het *Zorg Focus Bedrijf* tot ongeveer 25 duizend gulden positief bij de *Helpende Hand* en het *Zorg Neven Bedrijf*. De vergoeding voor de geleverde arbeid van de zorgboer varieert van 24 tot 67 gulden per uur.

De typen zijn gedefinieerd in hun eindstadium, er is een ontwikkelingstraject nodig om dit eindstadium te bereiken

Hoofdstuk 4. Ontwikkelingstrajecten van de vijf typen zorgboerderijen

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn 5 typen zorgboerderijen onderscheiden. Voor bedrijven die tot deze typen behoren is aangegeven wat het effect is van het opnemen van de zorgtak op de investeringen die gedaan zijn, de subsidies die zijn verkregen, de toename in vaste en variabele kosten en de opbrengsten die uit de zorgtak zijn behaald. Het saldo van de zorgtak bij de 10 bedrijven uit hoofdstuk 2 is vaak aanzienlijk lager dan het potentiële saldo van het type waar het bedrijf toe behoort. Dit komt met name omdat veel bedrijven de eindfase van het betreffende type nog niet bereikt hebben. Een bedrijf dat investeringen doet die horen bij een bepaalde omvang van de zorgtak zal in de startfase vaak minder deelnemers hebben dan in latere fasen. Een initiatiefnemer kan b.v. al investeringen doen voor 6 deelnemers, terwijl er in de beginfase maar 3 deelnemers zijn. Dit heeft consequenties voor de bedrijfseconomische resultaten.

In dit hoofdstuk worden voor de verschillende typen zorgboerderijen ontwikkelingstrajecten beschreven. Per type wordt aangegeven hoe een bedrijf waar nog geen zorgtak aanwezig is, zich in verschillende stappen kan ontwikkelen tot de eindsituatie die voor elk type geformuleerd is. Voor elk type wordt voor de verschillende fasen aangegeven welke investeringen gedaan worden, hoe hoog de toename in variabele en vaste kosten zijn en wat de opbrengsten uit de zorgtak zijn. Voor elke fase wordt de situatie steeds vergeleken met de situatie waarin er nog geen zorgtak aanwezig was. Voor de verschillende typen wordt zichtbaar hoe het saldo van de zorgtak zich ontwikkelt als een bedrijf het traject doorloopt. Een bedrijf kan er natuurlijk voor kiezen om niet door te groeien naar de eindfase maar bij een tussenfase te stoppen. Er wordt verondersteld dat de deelnemers 45 weken per jaar op de boerderij aanwezig zijn.

4.2 Helpende Hand

Het traject

Gespecialiseerd landbouwbedrijf met een gemiddelde bedrijfsgrootte waarbij één werkgebied centraal staat. De boer/boerin gaat maximaal 3 deelnemers begeleiden die in het produktiegedeelte kunnen meewerken. Dit kunnen deelnemers zijn met een verslavingsachtergrond, een psycho-sociale problematiek of deelnemers met een verstandelijk handicap of psychiatrische problematiek die een redelijk hoog niveau hebben. Afgezien van veiligheidsmaatregelen en enkele kleinschalige niet produktieve activiteiten (b.v. erfbeplanting en kippen) zijn er geen aanpassingen op het bedrijf nodig. Er worden geen sanitaire voorzieningen aangelegd en er wordt geen kantine gebouwd. De manier van produceren binnen het produktiedeel wordt niet aangepast aan de zorgvragers. Zorgvragers verrichten activiteiten die een efficiënte produktie niet in de weg staan. Tijdens de startfase is er 1 deelnemers gedurende 3 dagen per week, in de tussenfase zijn er 3 deelnemers gedurende 3 dagen per week en in de eindfase zijn er 3 deelnemers gedurende 5 dagen per week. Één van de gezinsleden heeft de mogelijkheid buitenshuis een inkomen te vinden.

Helpende Hand	Startfase	Tussenfase	Eindfase
Aantal deelnemers	1	3	3
Dagen/week	3	3	5
Landbouwproductie en Begeleiding	Ondernemer	Ondernemer	Ondernemer

Bedrijfseconomische analyse van het traject

Er vinden kleine aanpassingen op het bedrijf plaats. Dit zal vooral bestaan uit veiligheidsmaatregelen en b.v. aanpassen van een schuur zodat de deelnemers in de winter prettiger kunnen werken. Er wordt aangenomen dat geen leningen hoeven te worden afgesloten om de investeringen te financieren. De kosten van gas/water/elektriciteit (70 gulden per jaar per deelnemer die 3 dagen aanwezig is), voeding (4 gulden per deelnemer per dag) en werkkleding (80 gulden per jaar per deelnemer die 3 dagen per week aanwezig is) komen overeen met opgaven van de bedrijven. Bij een groter aantal deelnemers zijn de kosten in evenredigheid verhoogd. De toename in de kosten door het starten van de zorgtak wordt geschat op ruim 2 duizend gulden in de startfase, 4 duizend gulden in de tussenfase en 6 duizend gulden in de eindfase. De jaarlijkse kosten zijn relatief laag, omdat er nauwelijks aanpassingen op het bedrijf plaatsvinden en er weinig nieuwe minder productieve activiteiten gestart worden.

De hoeveelheid tijd die de boer/boerin besteedt aan de begeleiding van deelnemers neemt toe van 4 uur per week in de startfase tot 15 uur per week in de eindfase; de hoeveelheid tijd die besteedt wordt aan administratie en overleg neemt toe van 1 uur per week in de startfase tot 2 uur per week in de eindfase.

De bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie neemt toe van bijna 5 duizend gulden in de startfase tot bijna 23 duizend gulden in de eindfase. Als de initiatiefnemer in staat is om een vergoeding van 50 gulden per deelnemer per dag te realiseren, dan ontstaat er een aanzienlijk positief saldo voor de zorgtak. Dit loopt op van ruim duizend gulden in de startfase, 15 duizend gulden in de tussenfase tot ruim 27 duizend gulden in de eindfase (als alle posten worden verdisconteerd). De analyse geeft aan dat in alle fasen de vergoeding voor de extra arbeid die de zorgtak met zich meebrengt hoger is dan 30 gulden per uur. In de eindfase kan de vergoeding oplopen tot ruim 65 gulden per uur.

Helpende Hand	Startfase 1 deeln. 3d/week	Tussenfase 3 deeln. 3 d/week	Eindfase 3 deeln. 5 d/week
➤ Investerings			
• Inventaris	500	1.000	1.000
• Extra activiteiten	0	1.000	1.000
• Aanpassing produktiedeel	2.000	2.000	2.000
• Advieskosten	0	4.000	4.000
• Erfbeplanting	5.000	5.000	5.000
➤ Subsidies			
	5.000	5.000	5.000

• Erfbeplanting			
➤ Totale investeringen	2.500	8.000	8.000
Toename vaste kosten	175	320	320
Toename variabele kosten			
• Gas/water/elektra	70	210	350
• Voeding	550	1650	2.750
• Werkkleding	80	240	400
• Materialen	500	1.000	1.500
• Telefoon	200	200	200
• Reiskosten	500	500	500
Toename totale jaarlijkse kosten	2.075	4.120	6.020
Vergoeding arbeid boer/boerin	8.100	14.850	23.000
Inkomsten begeleiding	6.750	20.250	33.750
Bijdrage deelnemers aan produktie	4.600	13.700	22.780
Saldo zorgtak¹	1.200	15.000	27.600

¹: Saldo = Inkomsten begeleiding + bijdrage deelnemers aan produktie – toename totale kosten – vergoeding arbeid boer/boerin.

4.3 Zorg Neventak

Het traject

Het traject is vergelijkbaar als bij de *Helpende Hand*. Het verschil is alleen dat één gezinslid zich primair met de commerciële landbouwproduktie bezighoudt, terwijl een ander gezinslid (vaak de boerin) nieuwe activiteiten start waarbinnen de deelnemers voornamelijk aan het werk gaan. Er komen weer maximaal 3 deelnemers, die in afwijking met de situatie bij de *Helpende Hand* weinig in het produktiegedeelte kunnen meewerken. Er komen meer niet-commerciële activiteiten, zoals kippen, een varken, pony's, konijnen en een grote moestuin om de variatie in werkzaamheden voor de deelnemers te vergroten. De deelnemers hebben een verstandelijk handicap of psychiatrische problematiek. De begeleider van de deelnemers verricht met de deelnemers wat kleine activiteiten in het produktiedeel van het bedrijf, en verder doen de deelnemers niet-commerciële werkzaamheden.

Zorg Neventak	Startfase	Tussenfase	Eindfase
Aantal deelnemers	1	3	3
Dagen/week	3	3	5
Landbouwproductie en Begeleiding	Ondernemer en partner	Ondernemer en partner	Ondernemer en partner

Bedrijfseconomische analyse van het traject

De investeringen voor niet-commerciële activiteiten zijn aanzienlijk hoger dan bij de *Helpende Hand*. Geschat is dat de kosten voor nieuwe activiteiten oplopen tot 7 duizend gulden in de eindfase. Daarnaast zullen de kosten voor begeleidingsmaterialen hoger zijn dan bij de *Helpende Hand*; De aanpassingen binnen het produktiedeel zullen vergelijkbaar zijn met die bij de *Helpende Hand*.

Bij de *Zorg Neventak* variëren de jaarlijkse kosten van ruim 26 honderd gulden in de startfase tot bijna 11 duizend gulden in de eindfase.

De hoeveelheid tijd die de boer/boerin besteedt aan begeleiding van de deelnemers neemt toe van 12 uur per week in de startfase tot 25 uur per week in de eindfase; de hoeveelheid tijd die besteedt wordt aan administratie en overleg neemt toe van 2 uur per week tot 4 uur per week. Dit komt overeen met een bedrag van bijna 19 duizend gulden per jaar in de startfase en 39 duizend gulden per jaar in de eindfase.

De inkomsten voor de zorgboer uit de opvang en begeleiding van deelnemers stijgt van ruim 9 duizend gulden in de startfase tot ruim 47 duizend gulden in de eindfase (bij een vergoeding van 70 gulden per deelnemer per dag).

De bijdrage die de deelnemers leveren aan de productie bedraagt ruim 1500 gulden per jaar in de startfase; 4600 gulden in de tussenfase en 7600 gulden in de eindfase.

Het saldo van de zorgtak is ruim 10 duizend gulden negatief in de startfase, duizend gulden positief in de tussenfase en bijna 5 duizend gulden positief in de eindfase (bij verrekening van alle posten). De analyse geeft aan dat de vergoeding die de boer/boerin krijgt voor de extra arbeid die de zorgtak met zich meebrengt in de startfase ongeveer 13 gulden per uur bedraagt; in de tussen- en middenfase is de vergoeding ruim 30 gulden per uur.

Zorg Neventak	Startfase 1 deeln. 3d/week	Tussenfase 3 deeln. 3 d/week	Eindfase 3 deeln. 5 d/week
➤ Investerings			
• Inventaris	500	1.000	1.500
• Extra activiteiten	2.000	5.000	7.000
• Aanpassing produktiedeel	2.000	2.000	2.000
• Advieskosten	4.000	4.000	4.000
• Erfbeplanting	5.000	5.000	5.000
➤ Subsidies			
• Erfbeplanting	5.000	5.000	5.000
➤ Totale	8.500	12.000	14.500

investerings			
Toename vaste kosten	235	440	615
Toename variabele kosten			
• Gas/water/elektra	70	210	350
• Voeding	550	1.650	2.750
• Werkkleding	80	240	400
• Materialen	1.000	3.000	6.000
• Telefoon	200	200	200
• Reiskosten	500	500	500
Toename totale jaarlijkse kosten	2.635	6.240	10.815
Vergoeding arbeid boer/boerin	18.900	25.700	39.200
Inkomsten begeleiding	9.450	28.350	47.250
Bijdrage deelnemers aan produktie	1.500	4.600	7.600
Saldo zorgtak¹	-10.600	1.000	4.900

¹: Saldo = Inkomsten begeleiding + bijdrage deelnemers aan produktie – toename totale kosten – vergoeding arbeid boer/boerin.

4.4 Zorg Nevenbedrijf

Het traject

De *Zorg Neventak* kan zich ontwikkelen tot een *Zorg Nevenbedrijf*. Eén gezinslid richt zich weer primair op de commerciële landbouwproduktie, terwijl een ander gezinslid (vaak de boerin) nieuwe activiteiten start waarbinnen de deelnemers voornamelijk aan het werk gaan. Het bedrijf groeit naar maximaal 6 deelnemers, die weinig in het commerciële produktiegedeelte kunnen meewerken. Doordat er meer deelnemers zijn, wordt er een kantine gebouwd en worden de sanitaire voorzieningen aangepast. Er wordt van uitgegaan dat er een redelijke verbouwing nodig is om een geschikte kantine te creëren. Er komen meer aanvullende niet-commerciële activiteiten, zoals kleinvee en een grote moestuin om de variatie in werkzaamheden voor de deelnemers te vergroten. De deelnemers hebben een verstandelijk handicap of psychiatrische problematiek. In de startfase zijn er 3 deelnemers die 3 dagen per week aanwezig zijn; in de tussenfase zijn er 6 deelnemers die 3 dagen per week aanwezig zijn, terwijl in de eindfase de 6 deelnemers 5 dagen per week aanwezig zijn.

Zorg Nevenbedrijf	Startfase	Tussenfase	Eindfase
Aantal deelnemers	3	6	6
Dagen/week	3	3	5
Landbouwproductie en Begeleiding	Ondernemer en partner	Ondernemer en partner	Ondernemer en partner

Bedrijfseconomische analyse van het traject

Bij het *Zorg Nevenbedrijf* zijn investeringen nodig om een kantine te bouwen en de sanitaire voorzieningen aan te passen. De jaarlijkse kosten voor de zorgtak bedragen ruim 12 duizend gulden in de startfase, ruim 19 duizend gulden in de tussenfase en ruim 22 duizend gulden in de eindfase.

De hoeveelheid arbeid die de boer/boerin besteedt aan het begeleiden van deelnemers bedraagt respectievelijk 15, 21 en 35 uur per week. Aan administratie en overleg wordt respectievelijk 4, 8 en 8 uur per week besteed in de start-, tussen- en eindfase. Deze arbeid wordt gewaardeerd met een bedrag van ruim 25 duizend gulden per jaar in de startfase, 39 duizend gulden per jaar in de tussenfase en 58 duizend gulden per jaar in de eindfase.

De inkomsten uit de begeleiding bedragen (bij een vergoeding van 70 gulden per deelnemer per dag) respectievelijk ruim 28 duizend, bijna 57 duizend en ruim 94 duizend gulden.

De hoeveelheid productie die de deelnemers voor hun rekening nemen neemt toe van 4.600 gulden in de startfase tot ruim 9 duizend gulden in de eindfase.

Het saldo van de zorgtak is ongeveer 5 duizend gulden negatief in de startfase, 4 duizend gulden positief in de tussenfase en ruim 23 duizend gulden positief in de eindfase. De vergoeding voor de extra arbeid die de zorgtak met zich meebrengt is bijna 25 gulden per uur in de startfase; 33 gulden per uur in de tussenfase en ruim 40 gulden per uur in de eindfase.

Zorg Nevenbedrijf	Startfase 3 deeln. 3 d./week	Tussenfase 6 deeln. 3 d./week	Eindfase 6 deeln. 5 d/week
➤ Investeringskosten			
• Kantine	25.000	25.000	25.000
• Sanitair	15.000	15.000	15.000
• Inventaris	5.000	10.000	10.000
• Extra activiteiten	7.000	15.000	15.000
• Aanpassing produktiedeel	2.000	2.000	2.000
• Advieskosten	4.000	4.000	4.000
• Erfbeplanting	5.000	5.000	5.000
➤ Subsidies			
• Erfbeplanting	5.000	5.000	5.000
• Verbouwing	22.500	25.000	25.000
➤ Totale investeringen	35.500	46.000	46.000
➤ Toename vaste kosten			
• Afschrijving kant, sanitair	2.000	2.000	2.000
• Afschrijving inventaris	1.000	2.000	2.000
• Rentelasten investering	1.704	2.208	2.208

• Onderhoudskosten investering	1.080	1.340	1.340
• Verzekeringskosten investering	540	670	670
Toename variabele kosten			
• Gas/water/elektra	210	420	700
• Voeding	1.600	3.200	5.700
• Werkkleding	240	480	800
• Materialen begeleiding	3.000	6.000	6.000
• Telefoon	200	200	200
• Reiskosten	500	500	500
Toename totale jaarlijkse kosten	12.074	19.018	22.118
Vergoeding arbeid boer/boerin	25.700	39.100	58.100
Inkomsten begeleiding	28.350	56.700	94.500
Bijdrage produktie deelnemers	4.600	5.500	9.100
Saldo zorgtak¹	-4.800	4.000	23.400

¹: Saldo = Inkomsten begeleiding + bijdrage deelnemers aan produktie – toename totale kosten – vergoeding arbeid boer/boerin.

4.5 Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf

Het traject

Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijven willen doorgroeien naar maximaal 15 deelnemers per dag en willen de deelnemers zo veel mogelijk integreren binnen het commerciële produktiebedrijf. Het gaat om gespecialiseerde landbouwbedrijven waarbij naast één centraal werkgebied nieuwe werkgebieden gestart zijn. Het bedrijf start vaak nieuwe takken waar deelnemers in kunnen meewerken. Als nieuwe tak kan gedacht worden aan melkgeiten in combinatie met zuivelverwerking of zoogkoeien. Er wordt gebruik gemaakt van bestaande gebouwen. Het nivo van de produktie blijft belangrijk. Er is aandacht voor voldoende ruimte en toegankelijkheid voor mensen met een handicap. Er is een ruimere kantine en er zijn meer sanitaire voorzieningen nodig dan bij het vorige type. Naast de commerciële produktieve poot worden er ook enkele niet commerciële produktieve activiteiten gestart. De ondernemer en de partner werken beide op het bedrijf en spelen een rol bij de begeleiding van de deelnemers. De aanpassingen aan het bedrijf zullen direct in de startfase plaatsvinden. De omvang van de nieuwe activiteiten zal geleidelijk toenemen tijdens het traject. In de startfase zijn er 8 deelnemers en een externe (betaalde) begeleider. In de eindfase zijn er 15 deelnemers en 1.8 externe betaalde begeleider.

Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf	Startfase	Eindfase
Aantal deelnemers	8	15
Dagen/week	5	5
Landbouwproductie en Begeleiding	Ondernemer, partner, 1 extern	Ondernemer, partner en 1.8 extern

Bedrijfseconomische analyse van het traject

Bedrijven die deze ontwikkelingsrichting kiezen staan voor aanzienlijke investeringen. De kosten voor een kantine, sanitaire voorzieningen en inventaris (voor 15 deelnemers) bedragen globaal 85 duizend gulden ervan uitgaande dat bestaande gebouwen behoorlijk moeten worden aangepast. Daarnaast zullen er aanzienlijk aanpassingen van het produktiedeel van het bedrijf noodzakelijk zijn. De omvang van de aanpassingen hangt af van het soort bedrijf. Er is bij de berekeningen uitgegaan van relatief beperkte aanpassingen. De investeringen voor extra activiteiten en gereedschap kunnen ook aanzienlijk variëren. Er is aangenomen dat afhankelijk van het type bedrijf voorzieningen nodig zijn als een kas (om in de winter meer activiteiten te hebben) of schapen en/of kippen (om de diversiteit van de werkzaamheden te vergroten). Deze nieuwe activiteiten zullen minder kleinschalig zijn dan bij de andere ontwikkelingstrajecten: er zijn meer deelnemers dan bij de voorgaande typen en de *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijven* zijn grootschaliger dan de *Zorg Focus Bedrijven*. Nieuwe activiteiten en de aanpassingen brengen ook kosten voor gereedschap met zich mee. Op basis van de ervaringen van de geïnterviewde bedrijven is aangenomen dat startende bedrijven in staat zijn om aanzienlijke subsidies binnen te halen. De omvang is hier bescheiden ingeschat. De grootste kostenpost is de externe begeleiding. De hoogte van het bruto-salaris van een geschoolde begeleider bedraagt ruim 77 duizend gulden (Omslag, 1997). De totale kosten (exclusief arbeidsinzet) die de zorgtak met zich meebrengt bedraagt ruim 120 duizend gulden in de startfase en ruim 200 duizend gulden in de eindfase.

De hoeveelheid tijd die de boer/boerin in de zorgtak steekt bedraagt ruim 52 uur per week in de startfase (40 uur begeleiding, 12 uur administratie en overleg) en 66 uur per week in de eindfase (50 uur begeleiding en 16 uur overleg en administratie). Dit komt overeen met bedrag van ruim 70 duizend gulden in de startfase en 89 duizend gulden in de eindfase.

De vergoeding voor de begeleiding bedraagt in de startfase 126 duizend gulden per jaar en in de eindfase 236 duizend gulden per jaar (bij een vergoeding van 70 gulden per deelnemer per dag).

De bijdrage van de deelnemers aan de produktie is 40 duizend gulden in de startfase en ruim 60 duizend gulden in de eindfase.

Het saldo van de zorgtak is 25 duizend gulden negatief in de startfase en 4 duizend gulden positief in de eindfase. De vergoeding voor de extra arbeid die de zorgtak met zich meebrengt bedraagt ruim 19 gulden per uur in de startfase en ruim 30 gulden per uur in de eindfase.

Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf	Startfase	Eindfase
	8 deeln. 5 d./week; 1 ext. betaalde begel.	15 deeln. 5 d./week; 1.8 ext. betaalde begel.

➤ Investeringskosten		
• Kantine	40.000	40.000
• Sanitair	30.000	30.000
• Inventaris	10.000	15.000
• Extra activiteiten	15.000	55.000
• Aanpassing produktiedeel	15.000	30.000
• Gereedschap	15.000	30.000
• Advieskosten	4.000	4.000
• Erfbeplanting	5.000	5.000
➤ Subsidies	5.000	5.000
• Erfbeplanting	40.000	42.500
• Verbouwing	50.000	50.000
• Platt. Vernieuwing		
➤ Totale investeringen	35.500	111.500
➤ Toename vaste kosten		
• Afschrijving kant, sanitair	3.500	3.500
• Afschrijving inventaris	2.000	3.000
• Rentelasten investering	1.872	5.352
• Onderhoudskosten van investering	2.500	4.000
• Verzekeringskosten van investering	1.250	2.000
• Cursus e.d.	8.000	8.000
Toename variabele kosten		
• Externe begeleiding	77.600	139.680
• Gas/water/elektra	930	2.000
• Voeding	7.600	15.000
• Werkkleding	1.070	2.000
• Materialen	2.000	4.000
• Telefoon	800	800
• Reiskosten	1.500	1.500
• Verzekeringen	4.000	6.000
• Administratie	2.000	3.000
• Werving	2.000	2.000
• Bestuurskosten	2.000	2.000
Toename totale jaarlijkse kosten	120.622	203.832
Vergoeding arbeid boer/boerin	70.200	89.100
Inkomsten begeleiding	126.000	236.250
Bijdrage deelnemers aan productie	40.000	60.750
Saldo zorgtak¹	-24.800	4.000

¹: Saldo = Inkomsten begeleiding + bijdrage deelnemers aan productie – toename totale kosten – vergoeding arbeid boer/boerin.

4.6 Zorg Focus Bedrijf

Het traject

Er zijn gebouwen aanwezig en een paar hectare land. Vanuit deze situatie wordt een zorgboerderij gestart. De initiatiefnemer heeft geen achtergrond in de commerciële landbouwproductie. Er wordt gestart met een kleinschalig vollegrondsgroentenbedrijf (vaak biologisch) en geleidelijk worden andere activiteiten gestart (kippen, paar varkens, paar geiten, kruiden etc). Verbouwingen en nieuwe activiteiten worden betaald uit giften en subsidies. De zorg staat meer centraal dan de produktiedoelstelling. Het bedrijf is dusdanig ingericht dat de deelnemers alle werkzaamheden kunnen uitvoeren. In de startfase zijn er 8 deelnemers en naast de initiatiefnemer en zijn/haar partner 1 externe begeleider die betaald wordt. In de eindsituatie zijn er 15 deelnemers. De begeleiding wordt verzorgd door de initiatiefnemer en zijn/haar partner, en 1.8 externe begeleiders die betaald wordt.

Zorg Focus Bedrijf	Startfase	Eindfase
Aantal deelnemers	8	15
Dagen/week	5	5
Landbouwproductie en Begeleiding	Initiatiefnemer, partner, 1 extern	Initiatiefnemer, partner, 1.8 extern

Bedrijfseconomische analyse van het traject

De investeringen en de kosten voor de bedrijven die zich tot *Zorg Focus Bedrijf* ontwikkelen zijn moeilijk in te schatten. Bij de voorgaande typen ontstaat er een zorgtak vanuit een bestaand bedrijf. De kosten van de gebouwen en de grond worden toegerekend aan de landbouwtak. Bij het *Zorg Focus Bedrijf* wordt vanuit het niets een zorgboerderij gestart. De zorgtak is de spil van het bedrijf. Bij onderstaande analyse zijn geen kosten in beeld gebracht voor de gebouwen en de grond. Worden deze wel meegerekend, dan zal de economisch situatie aanzienlijk minder positief zijn.

Aangenomen wordt dat de kosten voor de bouw van een kantine en de aanleg van sanitaire voorzieningen hoger zijn dan bij het vorige type omdat er volledige nieuwbouw gepleegd moet worden. Omdat er vanuit het niets wordt gestart is er een relatief grote investering nodig om nieuwe activiteiten te starten. In de praktijk komt het er op neer dat kostbare nieuwe activiteiten gestart worden als er financiële ruimte voor is (b.v. door het verkrijgen van subsidies). Omdat het bedrijf vanuit het niets ontstaat zijn er geen kosten voor aanpassing van het produktiedeel van het bedrijf. De investeringen voor gereedschap zullen bescheiden zijn en bestaan met name uit schoffels, hakken, kruiwagens e.d. De grootste kostenpost bedraagt weer het salaris van de begeleiders. De totale kosten van het starten van de zorgtak bedragen ruim 130 duizend gulden in de startfase en ruim 210 duizend gulden in de eindfase.

Tijdens de startfase besteden de boer/boerin 40 uur per week aan begeleiding van de deelnemers en 12 uur per week aan administratie en overleg. Tijdens de eindfase is dit respectievelijk 50 en 16 uur per week. Bij een vergoeding van deze arbeid van 30 gulden per uur komt dit overeen met ruim 70 duizend gulden per jaar in de startfase en bijna 90 duizend gulden per jaar in de eindfase.

Op basis van de interviews wordt aangenomen dat een dagvergoeding van 80 gulden per deelnemer wordt verkregen. De inkomsten uit de begeleiding bedragen dan 144 duizend gulden in de startfase en 270 duizend gulden in de eindfase.

De bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie wordt geschat op ruim 8 duizend gulden in de startfase en ruim 15 duizend gulden in de eindfase.

In de startfase is het saldo van de zorgtak ruim 50 duizend gulden negatief (als alle posten worden meegenomen); in de eindfase is het saldo 18 duizend gulden negatief. In de startfase realiseren de boer/boerin een vergoeding voor hun arbeid van 8 gulden per uur. In de eindfase bedraagt dit bijna 25 gulden per uur.

Zorg Focus Bedrijf	Startfase 8 deeln. 5 d./week; 1 ext. betaalde begel.	Eindfase 15 deeln. 5 d./week; 1.8 ext betaalde begel.
➤ Investeringskosten		
• Kantine	60.000	60.000
• Sanitair	30.000	30.000
• Inventaris	10.000	15.000
• Extra activiteiten	55.000	80.000
• Aanpassing produktiedeel	0	0
• Gereedschap	5.000	10.000
• Advieskosten	0	0
• Erfbeplanting	5.000	5.000
➤ Subsidies	5.000	5.000
• Erfbeplanting	50.000	52.500
• Verbouwing	25.000	25.000
• Platt. Vernieuwing		
➤ Totale investeringen	85.000	117.500
➤ Toename vaste kosten		
• Afschrijving kant, sanitair	4.500	4.500
• Afschrijving inventaris	2.000	3.000
• Rentelasten investering	4.080	5.640
• Onderhoudskosten investering	3.200	3.900
• Verzekeringskosten investering	1.600	1.950
• Cursus e.d.		
	8.000	8.000
Toename variabele kosten		
• Externe begeleiding	77.600	139.680
• Gas/water/elektra	930	2.000
• Voeding	12.000	20.000
• Werkkleding	1.500	2.500
• Materialen	2.000	4.000
• Telefoon	3.000	3.000
• Reiskosten	3.000	3.000
	4.000	6.000

• Verzekeringen	2.000	3.000
• Administratie	2.000	2.000
• Werving	2.000	2.000
• Bestuurskosten		
Toename totale jaarlijkse kosten	133.410	214.170
Arbeidsvergoeding boer/boerin	70.200	89.100
Inkomsten begeleiding	144.000	270.000
Bijdrage produktie deelnemers	8.100	15.200
Saldo zorgtak¹	-51.500	-18.000

¹: Saldo = Inkomsten begeleiding + bijdrage deelnemers aan produktie – toename totale kosten – vergoeding arbeid boer/boerin.

Uit bovenstaande analyse is duidelijk geworden dat bij alle typen het saldo van de zorgtak in de startfase aanzienlijk lager is dan in de tussenfase en eindfase. In de startfase wordt bij de meeste typen een vergoeding voor de geleverde arbeid gerealiseerd die lager ligt dan 25 gulden per uur. In de tussen- en eindfase ligt de vergoeding voor de geleverde arbeid bij alle typen boven de 25 gulden per uur.

Hoofdstuk 5. Gevoeligheidsanalyse

5.1. Factoren die het saldo beïnvloeden

In het vorige hoofdstuk is voor alle ontwikkelingstrajecten die de typen doormaken een schatting gemaakt voor de benodigde investeringen, de omvang van de subsidies en de vaste en variabele kosten en de hoogte van de vergoeding die voor de begeleiding betaald wordt. Tussen bedrijven van hetzelfde type zorgboerderij is er met name grote variatie in de omvang van de investeringen en de daaruit voortvloeiende vaste kosten en de hoeveelheid subsidies die verkregen worden. De variatie in de hoogte van de vergoeding voor de begeleiding is minder groot. Wat wel een grote invloed op het saldo heeft is het feit of externe begeleiders wel of niet betaald worden. In het vorige hoofdstuk is bij de berekeningen aangenomen dat externe begeleiders betaald worden. Bij een aantal bedrijven worden externe begeleiders niet betaald omdat ze b.v. een Melkertbaan hebben. In dit hoofdstuk wordt geanalyseerd in hoeverre het saldo van de zorgtak wordt beïnvloed door variatie in bovenstaande factoren.

5.2 Effect van verschillende factoren op het saldo

Voor elk type zorgboerderij is voor de eindsituatie berekend in welke mate het saldo van de zorgtak wordt beïnvloed door

- Verandering van de hoogte van de investeringen met 50 %,
- Verandering van de omvang van de subsidies met 50 %
- Verandering van de dagvergoeding die betaald wordt met 50 %
- Het niet betalen van één van de externe begeleiders (bij *Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf* en de *Zorg Focus Bedrijf*).

Tabel 11. Saldo van de zorgtak (in guldens) en relatieve verandering (%) bij verhoging of verlaging van de investeringen, subsidies, vergoeding voor de begeleiding en bij het niet betalen van één van de externe begeleiders (bij *Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf* en bij *Zorg Focus Bedrijf*).

Type	Huidig Saldo	Invest - 50 %	Invest + 50 %	Subsidies - 50 %	Subsidies + 50 %	Begel. Verg. - 50 %	Begel. Verg. + 50 %	Geen loonkosten voor 1 ext. begel.
Helpende Hand	27.600	27.700 (+ 1%)	27.400 (-1 %)	-	-	10.700 (-61 %)	44.400 (+61 %)	X
Zorg Neventak	4.900	5.200 (+6 %)	4.600 (-6 %)	-	-	-18.800 (-485 %)	28.500 (+485 %)	X
Zorg Nevenbedrijf	23.400	27.600 (+18 %)	19.300 (-18 %)	22.800 (-3 %)	24.000 (+3 %)	-23.800 (-202 %)	70.700 (+202 %)	X
Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf	4.100	14.900 (+63 %)	- 6.700 (-63 %)	3.900 (-5 %)	4.300 (+5 %)	-113.300 (-2900%)	121.500 (+2900%)	81.700 (+1900%)
Zorg Focus Bedrijf	-18.100	-8.000 (+56 %)	-28.200 (-56%)	-20.600 (-14 %)	-15.600 (+14 %)	-153.100 (-750%)	116.900 (+750%)	59.500 (+430 %)

X = niet van toepassing

Uit deze analyse blijkt dat een verandering in de vergoeding die aan de boer/boerin voor de begeleiding wordt betaald verreweg het grootste effect heeft op het saldo van de zorgtak (tabel 11). Een verlaging van de dagvergoeding met 50 % leidt tot een verlaging van het saldo met 17-24 duizend gulden bij boerderijen met maximaal 6 deelnemers en waar geen externe begeleiding aanwezig is. Bij boerderijen met maximaal 15 deelnemers en externe begeleiding daalt het saldo met meer dan 100 duizend gulden als de dagvergoeding wordt gehalveerd. Bij het Geïntegreerde *Landbouw Zorg en het Zorg Focus Bedrijf* stijgt het saldo van de zorgtak met ruim 77 duizend gulden als één van de externe begeleiders niet betaald hoeft te worden, omdat er een gesubsidieerd arbeidscontract is gerealiseerd (b.v een Melkertbaan), in plaats van een regulier arbeidscontract. Een verandering van de omvang van de investeringen heeft het grootste effect op het saldo bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf*. Dit komt omdat bij deze typen de investeringen relatief groot zijn ten opzichte van het saldo. De effecten bij de andere typen zijn veel kleiner. Variatie in de omvang van de subsidies heeft bij alle typen slechts een gering effect op het saldo. Dit komt omdat subsidies alleen de rentelasten van de investering verlagen en niet de onderhouds- en verzekeringskosten van de investering.

De hoogte van het saldo van de zorgtak is vooral afhankelijk van de hoogte van de vergoeding voor de begeleiding die aan de boer/boerin wordt betaald. Het absolute effect op het saldo neemt toe met het aantal deelnemers. Als een externe begeleider niet betaald hoeft te worden omdat er een gesubsidieerde arbeidsplaats is, leidt dit tot een aanzienlijke besparing van de arbeidskosten. Variatie in investeringen heeft minder invloed op het saldo; variatie in subsidies beïnvloedt het saldo in slechts geringe mate.

Hoofdstuk 6. Gezinsinkomen voor de vijf typen zorgboerderijen.

6.1 Mogelijke inkomensbronnen

Een gezin dat een zorgboerderij start heeft 3 mogelijke inkomensbronnen die bijdragen aan het gezinsinkomen:

- inkomsten uit de zorgtak
- inkomsten uit de landbouwtak
- inkomsten van buiten het bedrijf

Bij het gezinsinkomen wordt uitgegaan van het inkomen dat twee partners kunnen verdienen (voor de eenvoud aangeduid als boer en boerin). Voor de verschillende typen zorgboerderijen zijn er verschillende mogelijkheden om inkomen te genereren. Bij het ene type bedrijf zijn boer en boerin gebonden aan het bedrijf, bij een ander type kan één van beiden buitenshuis inkomen verwerven. Op basis van de omschrijvingen van de verschillende typen en de resultaten van de interviews wordt in dit hoofdstuk een schatting gemaakt van het totale gezinsinkomen bij de verschillende typen zorgboerderijen. Bij de berekening van het gezinsinkomen wordt de vergoeding van de geleverde arbeid door de boer/boerin niet meegenomen. De geschatte bijdrage die de deelnemers leveren aan de landbouwproductie is ook niet meegenomen, omdat het geen bijdrage levert aan het gezinsinkomen. Het werk dat door de deelnemers wordt verricht, zou anders namelijk door de gezinsleden worden uitgevoerd. Alleen de reëel betaalde kosten en opbrengsten worden dus meegenomen bij de berekening van het gezinsinkomen.

6.2. Verschillen in gezinsinkomen tussen de typen zorgboerderijen

Bij de *Helpende Hand* waar één van de partners zowel de begeleiding van de deelnemers en de landbouwproductie voor zijn/haar rekening neemt, zijn er mogelijkheden voor de andere partner om buiten het bedrijf een inkomen te verwerven. Bij dit type zijn er 3 inkomstenbronnen: inkomsten uit de zorgtak, de landbouwproductie en inkomsten van buiten het bedrijf. Aangenomen wordt dat de partner die buitenshuis werkt 30 gulden per uur verdient (40 uur per week, 45 weken per jaar).

Bij de *Zorg Neventak* en het *Zorg Nevenbedrijf*, waar één partner primair verantwoordelijk is voor de landbouwproductie en één partner voor de begeleiding van de deelnemers, zijn er alleen inkomsten uit de begeleiding van deelnemers en de landbouwproductie.

Bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* zullen de boer en boerin vaak ook gebonden zijn aan het bedrijf. Ook hier zijn de inkomsten afkomstig uit de landbouw- en de zorgtak.

Bij het *Zorg Focus Bedrijf* zijn de inkomsten die uit de landbouwproductie worden behaald niet hoger dan de kosten die gemaakt worden. Er wordt verondersteld dat de eventuele opbrengsten uit de landbouwtak wegvallen tegenover de kosten en er dus per saldo geen inkomen uit de landbouwtak is. De enige bron van inkomsten is hier het zorgdeel van het bedrijf.

Tabel 12. Inkomen uit de zorgtak, landbouwtak en uit activiteiten buiten het bedrijf en het totale gezinsinkomen bij de verschillende typen zorgboerderijen (bij het bereiken van het maximale aantal deelnemers)

	Helpende hand	Zorg Neventak	Zorg Neven-bedrijf	Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf	Zorg Focus Bedrijf
Inkomen zorgtak	27.800	36.400	72.400	32.400	55.800
Inkomen landbouwtak *	40.500	40.500	40.500	40.500	0
Inkomen buiten bedrijf	54.000	0	0	0	0
Totaal gezinsinkomen	122.300	76.900	112.900	72.900	55.800

* Er wordt uitgegaan van de gemiddelde arbeidopbrengst van verschillende bedrijfstypen van de afgelopen jaren (Land- en tuinbouwcijfers, 1998).

Uit deze inschatting blijkt dat bij alle typen het inkomen uit de zorgtak een aanzienlijk deel van het totale gezinsinkomen kan uitmaken (tabel 12). Bedrijven van het type *Helpende Hand* en *Zorg Nevenbedrijf* kunnen het hoogste gezinsinkomen genereren; respectievelijk ruim 120 en ruim 110 duizend gulden per jaar. Bij de *Helpende Hand* wordt dit inkomen alleen gerealiseerd als één van de gezinsleden buitenshuis een inkomen verwerft. Het potentiële gezinsinkomen is het laagst bij de *Zorg Focus Bedrijf*: ruim 55 duizend gulden per jaar.

Met nadruk wordt vermeld dat de gepresenteerde cijfers alleen indicaties voor potentiële inkomsten geven. In de vorige hoofdstukken werd duidelijk dat de situatie voor elk bedrijf weer anders is en dat het inkomen in sterke beïnvloed wordt door de hoogte van de vergoeding die wordt betaald en het feit of externe begeleiders volledig betaald worden. Bovendien zitten veel bedrijven nog in de startfase en kunnen ingeschatte effecten van de zorgtak anders uitpakken dan nu is ingeschat.

Het potentiële gezinsinkomen is het hoogst bij de *Helpende Hand* en het *Zorg Nevenbedrijf* en het laagst bij de *Zorg Focus Bedrijf*. Bij alle typen draagt de zorgtak in aanzienlijke mate bij aan het totale gezinsinkomen.

Hoofdstuk 7: Samenvatting, Conclusies, Discussie en Aanbevelingen

7.1 Samenvatting en Conclusies

Algemeen

- Op basis van interviews met bedrijfsleiders van 10 zorgboerderijen is een inschatting gemaakt van het effect van het starten van de zorgtak op de kosten, de opbrengsten en de veranderingen in tijdsbesteding.
- Alle bedrijfsleiders geven aan dat de deelnemers netto geen werk uit handen nemen. Als er geen deelnemers waren geweest, had het bedrijf binnen dezelfde tijd ook rondgezet kunnen worden.
- Er is geen duidelijk verband tussen een landbouwkundig bedrijfstype en het nivo en het aantal deelnemers dat op het bedrijf een goede plek kan vinden. Uit de voorbeelden blijkt dat de zorgtak wordt gestart op zowel biologische bedrijven die weinig gemechaniseerd en gespecialiseerd zijn, maar ook op gespecialiseerde sterk gemechaniseerde bedrijven. Bovendien is er de mogelijkheid om op een bedrijf nieuwe activiteiten voor de deelnemers te starten.
- Belangrijk is dat het doel en de visie van de initiatiefnemer, het aanbod van werkzaamheden, de attitude van de begeleider en het nivo en de wensen van de deelnemers met elkaar matchen.
- Er is bij initiatiefnemers veel onduidelijkheid over welke verzekeringen noodzakelijk zijn als met de zorgtak gestart wordt.
- De gepresenteerde cijfers in dit rapport zijn schattingen op basis van de interviews die gehouden zijn. Omdat elke situatie en elk bedrijf weer anders is en veel bedrijven kort geleden zijn gestart, geven de cijfers slechts indicaties en geen absolute waarheden.

Typen zorgboerderijen

- Op basis van de interviews zijn 5 typen zorgboerderijen onderscheiden. De typen verschillen in aantal deelnemers, omvang en type begeleiding, omvang van de investering in een kantine, aanpassingen binnen het landbouwproductiedeel van het bedrijf, de mate van nieuwe activiteiten, de integratie van de deelnemers in het productiedeel van het bedrijf, de nadruk die op een efficiënte productie wordt gelegd en ontstaansvorm. De typen kunnen binnen allerlei landbouwsectoren worden gestart.
- De typen kunnen als volgt gekarakteriseerd worden
 - I. **Helpende Hand:** 1-3 deelnemers worden ingeschakeld binnen het commerciële productiedeel van het bedrijf; landbouwproductie en begeleiding gebeurt door één persoon en er zijn nauwelijks aanpassingen binnen het bedrijf; deelnemers dienen een bepaald nivo te hebben
 - II. **Zorg Neventak:** 1-3 deelnemers; er worden nieuwe activiteiten gestart voor de deelnemers. De deelnemers verrichten weinig werkzaamheden binnen de commerciële landbouw productietak. Één van de partners is verantwoordelijk voor de commerciële landbouwproductie en één van de partners voor de begeleiding van de deelnemers
 - III. **Zorg Nevenbedrijf:** 4-6 deelnemers. Dit type kan zich ontwikkelen vanuit de *Zorg Neventak* en heeft dezelfde karakteristieken. Omdat er meer deelnemers zijn wordt er een kantine gebouwd en zijn er sanitaire

voorzieningen nodig. De omvang van de investeringen is aanzienlijk hoger dan bij de *Zorg Neventak*.

- IV. **Geïntegreerd Landbouw Zorg Bedrijf:** 7-15 deelnemers. De commerciële landbouwproductie wordt zodanig aangepast dat deelnemers werkzaamheden binnen deze tak kunnen uitvoeren. Er is een duidelijke zorg- en een duidelijke produktiedoelstelling. De begeleiding vindt plaats door de boer/boerin en door externe begeleiders.
- V. **Zorg Focus Bedrijf:** 7-15 deelnemers. Er wordt gelijktijdig vanuit het niets een zorgboerderij gestart; over het algemeen een kleinschalig biologisch vollegrondsgroente bedrijf. De landbouwproductie is veelal handmatig en volledig aangepast aan de deelnemers. Het nivo van de landbouwproductie is ondergeschikt aan doelstellingen die met de zorg samenhangen. Begeleiding vindt plaats door de initiatiefnemer en externe begeleiders.

Kosten, subsidies, arbeidsinzet en opbrengsten
--

- De omvang van de investeringen, de toename in vaste en variabele kosten, de arbeidsinzet van de boer/boerin, de bijdrage van de deelnemers aan de produktie en de vergoeding voor de begeleiding van de deelnemers variëren aanzienlijk tussen de verschillende typen bedrijven.
- De investeringen voor het starten van een zorgtak op het bedrijf kunnen variëren van 7.500 gulden bij de *Helpende Hand* tot zo'n 200 duizend gulden bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf*.
- De hoeveelheid subsidies die wordt verkregen varieert van 5 duizend gulden bij de *Helpende Hand* en de *Zorg Neventak* tot meer dan 200 duizend gulden bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf*. *Zorg Nevenbedrijven* en *Zorg Focus Bedrijven* zijn in staat 50 % van de investeringskosten via subsidies binnen te halen. Bij *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijven* kan dit oplopen tot 100%. De mogelijkheid om subsidies te verwerven wordt wel steeds geringer.
- De hoeveelheid tijd die de boer/boerin besteden aan het starten van de zorgtak varieert van 100 tot ruim 800 uur. Als de zorgtak gestart is besteedt de boer/boerin 15 tot 50 uur per week aan begeleiding van deelnemers en 2-16 uur per week aan overleg en administratie. De tijdsinzet neemt toe met het aantal deelnemers.
- De zorgtak verhoogt de kosten (inclusief de vergoeding voor de extra arbeid van de boer/boerin) met ongeveer 30 duizend gulden bij de *Helpende Hand* tot ruim 250 duizend gulden bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf* en het *Zorg Focus Bedrijf*.
- De opbrengst uit de zorgtak bestaat uit de bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie en een vergoeding voor de begeleiding van de deelnemers. De geschatte bijdrage van de deelnemers aan de produktie varieert van 8 duizend gulden per jaar bij de *Zorg Neventak* tot ruim 60 duizend gulden per jaar bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf*. De vergoeding die de boer/boerin ontvangt voor de begeleiding varieert van 34 duizend gulden per jaar bij de *Helpende Hand* tot 270 duizend gulden per jaar bij het *Zorg Focus Bedrijf*.
- Het saldo van de zorgtak kan (met inbegrip van de schattingen voor de bijdrage van de deelnemers aan de produktie en de vergoeding voor de arbeid van de boer/boerin) oplopen tot -18 duizend gulden bij het *Zorg Focus Bedrijf*, + 4 duizend gulden bij het *Geïntegreerde Landbouw Zorg Bedrijf*, + 5 duizend gulden

bij de *Zorg Neventak* en meer dan 20 duizend gulden positief bij het *Zorg Nevenbedrijf* en de *Helpende Hand*.

- Voor elk type zorgboerderij is het mogelijk een vergoeding voor de geleverde arbeid te realiseren die hoger ligt dan 25 gulden per uur. Een vergoeding van meer dan 30 gulden per uur lijkt het eenvoudigst te realiseren voor de *Helpende Hand* en het *Zorg Nevenbedrijf*.
- Het potentiële totale gezinsinkomen (uit zorgtak, landbouwproductie en van werkzaamheden buiten het bedrijf) is het hoogst bij de *Helpende Hand* en het *Zorg Nevenbedrijf* en het laagst bij het *Zorg Focus Bedrijf*.

Potenties nog lang niet bereikt

- Bij veel van de geïnterviewde zorgboerderijen blijft het actuele saldo van de zorgtak ver achter bij de mogelijkheden. Dit komt vooral omdat op veel boerderijen minder deelnemers zijn dan de initiatiefnemer wenst en er investeringen zijn gedaan die passen bij een groter aantal deelnemers dan nu aanwezig is of omdat er geen of een heel lage vergoeding voor de begeleiding wordt betaald. Het kost vaak veel moeite om voldoende deelnemers te vinden waarvoor financiering beschikbaar is.
- Om een optimaal inkomen uit de zorgtak te halen is het belangrijk zo snel mogelijk het gewenste aantal deelnemers te halen of geen investeringen te doen die alleen nodig zijn voor een groter aantal deelnemers. Als een ondernemer b.v. naar 6 deelnemers wil doorgroeien is het aan te bevelen eerst het contract met een instelling rond te hebben voordat er geïnvesteerd wordt in een kantine en sanitaire voorzieningen. Daarbij dient wel opgemerkt te worden dat de veranderingen vaak niet te plannen zijn en dat ze tijd kosten.
- Bij *Zorg Focus Bedrijven* wordt er nu geen positief inkomen uit de landbouwproductie gehaald; er zijn mogelijkheden om dit te veranderen.

Waar is het saldo van de zorgtak gevoelig voor

- De hoogte van het saldo van de zorgtak is sterk afhankelijk van de hoogte van de vergoeding die voor de begeleiding betaald wordt en van het feit of externe begeleiders betaald moeten worden of via een gesubsidieerde arbeidsplaats (b.v. Melkertbaan) werkzaam zijn. De omvang van de investeringen heeft minder invloed en de omvang van de subsidies heeft weinig invloed op het saldo.

7.2 Discussie en aanbevelingen

Zorglandbouw levert meer op dan andere alternatieve functies en heeft nog veel perspectief om verder te professionaliseren

Bij een professionele opzet kan de zorgtak bij alle typen zorgboerderijen en bij alle landbouwkundige bedrijfstypen resulteren in een aanzienlijke toename van het gezinsinkomen. De analyses in dit rapport geven aan dat de vergoeding voor de geleverde arbeid door de boer en boerin bij alle typen meer dan 25 gulden per uur kan bedragen. Bij het *Zorg Nevenbedrijf* en de *Helpende Hand* lijkt het mogelijk een arbeidsopbrengst te halen die boven de 30 gulden per uur ligt. De geschatte bijdrage aan het gezinsinkomen en de arbeidsvergoeding zijn hoger dan de schattingen die voor andere functies zoals agrarisch natuurbeheer, minicamping, appartementen,

theeschengerij of de verkoop van streekprodukten zijn gemaakt (de Boer, 1995; Broekhuizen en van der Ploeg, 1997; Calus en Reijers, 1999). Uit de analyses in dit rapport blijkt dat het belangrijk is dat de initiatiefnemer bij de opzet helder voor ogen heeft wat de eindsituatie is waarnaar men toe wil groeien en dat deze situatie zo snel mogelijk bereikt wordt.

Bij zorgboerderijen die met name op de zorg zijn gericht zijn er nog aanzienlijke mogelijkheden om de inkomsten uit de landbouw tak aanzienlijk te vergroten. *Zorg Focus Bedrijven* starten nu vaak een opengrondsgroentebedrijf. Bij een geringe bedrijfsomvang is het potentiële saldo laag. De teelt van b.v. pot- en perkplanten geeft veel meer mogelijkheden om op een relatief klein oppervlak significante inkomsten uit de landbouw tak te genereren.

Zorgboerderij niet duurder dan Dag Activiteiten Centrum

De vergoeding die zorgboeren uit de geestelijke gezondheidszorg ontvangen voor de begeleiding van deelnemers bedraagt gemiddeld 60-70 gulden per deelnemer per dag. Zoals uit de analyses blijkt, kan een zorgboer dan een redelijke vergoeding voor de geleverde arbeid ontvangen. Een zorgboerderij kan voor een deelnemer een alternatief zijn voor een Dag Activiteiten Centrum (DAC). In een recent onderzoek van het NZI en GGZ Nederland zijn de kosten van arbeidsmatige activiteiten in DAC's in kaart gebracht (Wiggers en Laeven, 1999). Er is een grote variatie in kosten per deelnemersplaats tussen verschillende projecten. De spreiding in loonkosten, materiële kosten en huisvestingskosten bedraagt 60-110% tussen verschillende projecten. Gemiddeld (gemiddelde van 70 projecten) bedragen de totale kosten ongeveer 93 gulden per deelnemer per dag (uitgaande van gemiddeld 7 uur per dag en 48 weken per jaar). De kosten zijn als volgt opgebouwd:

Kostensoort	Bedragen (gulden per deelnemer per dag)
Loonkosten	52
Overhead	13
Materiële kosten	17
Huisvestingskosten	12
Totale kosten per plaats	93

Dit geeft aan dat de vergoeding die de zorgboeren ontvangen gemiddeld iets lager ligt dan de kosten voor arbeidsmatige dagbesteding bij een DAC. Zorgboerderijen hebben de mogelijkheid de kostprijs relatief laag te houden omdat er door de zorgtak efficiënter gebruik gemaakt kan worden van de gedeeltelijk toch al aanwezige voorzieningen (gebouwen, land, vee e.d.) en arbeidskracht.

Analyse geeft slechts indicaties, geen absolute waarheden

Dit onderzoek is een eerste poging het saldo van de zorgtak in beeld te brengen. Het onderzoek is slechts gebaseerd op de resultaten van 10 bedrijven die ook nog eens sterk verschillen in opzet van de zorgtak. Een aantal posten zoals de bijdrage die de deelnemers leveren aan de produktie kan nog niet nauwkeurig worden ingeschat. Een deel van de bedrijven is recent gestart, waardoor de schattingen voor verschillende

kosten- en opbrengsten kunnen veranderen. Dit maakt dat de resultaten van deze analyse met de nodige voorzichtigheid dienen te worden geïnterpreteerd. Het is wenselijk dit type onderzoek te continueren om betrouwbare gegevens over de bedrijfseconomische perspectieven van een groter aantal zorgboerderijen bijeen te brengen. Met name een betrouwbare schatting van de bijdrage die deelnemers leveren aan de produktie vraagt aandacht.

Literatuur

Boer, P.B. de 1995. Beheersovereenkomsten en bedrijfsresultaat. Opzet, management, rentabiliteit en financiële positie van weidebedrijven met voorjaarsbeheer. Onderzoeksverslag 135. LEI-DLO.

Broekhuizen, R. van, en J. D. van der Ploeg. 1997. Over de kwaliteit van plattelandontwikkeling. Opstellen over doeleinden, sociaal-economische impact en mechanismen. Circle for Rural European Studies. Landbouwuniversiteit Wageningen.

Calus, V. en J. Reyers. 1999. Onderzoek naar de bedrijfseconomische perspectieven van alternatieven voor de landbouw in de Achterhoek. Wageningen Universiteit. Leerstoelgroep Agrarische Bedrijfseconomie.

Dortmans, C. 1998. Toelichting bij de begroting van zorgboerderijen. Notitie DLV adviesgroep.

Hassink, J., F. Heymann en A. Slokker. 1999. Kwaliteit met zorg geproduceerd. Een onderzoek naar de aspecten die de kwaliteit van Landbouw en Zorg beïnvloeden. Nota 191. Instituut voor Agrobiologisch en Bodemvruchtbaarheidsonderzoek.

Holwerda, D., L. Westerlaken, N. Bondt en A. van Winden. 1994. Rekenen per sector. Modelberekeningen voor Veehouderij-activiteiten. IKC-Ede.

Inventarisatie Landbouw en Zorg. 1998. Redactie Nieuwskrant Landbouw en Zorg. Helmond.

Koopman, W. 1992. Mogelijke bedrijfsopzetten voor het beheer van het landgoed Valkenheide: een studie. Wetenschapswinkel Landbouwuniversiteit Wageningen.

Land- en Tuinbouwcijfers. 1998. LEI-DLO/CBS

Omslag. 1997. Ontmoeting Landbouw en Zorg. Omslag. Zutphen.

Penninx, G.H. 1997. Zorgboerderij Organisatie en bedrijfsvoering. Notitie voor de stichting Cinquant. Grave.

Penninx, G.H. 1998. Zorgboerderij: een tussenrapportage van de ontwikkeling in Noord-Brabant.

Tempel, F.C.A. van den en G.W.J. Giessen. 1992. Agrarische bedrijfseconomie; inleiding. Educaboek, Culemborg.

Wiggers, C.C.M.C. en A.M.W. Laeven. 1999. Dagactiviteiten gefinancierd II. Bekostiging arbeidsmatige en dagactiviteiten in Dag Activiteiten Centra (DAC's). Verslag van een aanvullend onderzoek. NZi/GGZ-Nederland.

Bijlage 1. Deelnemende bedrijven

Roel Batterink in Nijkerk (Gelderland). Kleinschalig tuinbouwbedrijf met scharrelvarkens. Er komen 2 zorgvragers, 2 dagen per week. De doelgroep is hier langdurig werklozen die in het kader van een gemeentelijk resocialisatieplan op een boerderij gaan werken. Er worden geen aanpassingen gedaan aan het bedrijf.

De Noaberhoeve in Echten (Drenthe). Biologisch-dynamisch melkveebedrijf van 38 ha met 40 melkkoeien, 25 stuks jongvee. Tuinbouw en melkvee. De boerderij wordt uitgebreid met een grote moestuin, 100 legkippen, 3 zeugen, zuivelverwerking en bijenhouderij. Momenteel is er één deelnemer met een verslavingsachtergrond 5 dagen per week op het bedrijf werkzaam. De Noaberhoeve wil zich ontwikkelen tot een woon-werkgemeenschap voor mensen van verschillende doelgroepen (o.a. verstandelijk handicap, ex-verslaafden) en doorgroeien naar 12-18 deelnemers. Het melkveedeel wordt niet aangepast aan de deelnemers.

Maatschap Broekhuizen in Kootwijkerbroek (Gelderland). Gangbaar bedrijf in omschakeling naar biologisch bedrijfsvoering. 20 ha in eigendom en 50 ha natuurgrond in pacht met 200 meststieren, 40 zoogkoeien en 40 afmestkoeien. Er zijn 1-4 deelnemers met een verslavingsachtergrond. Er zijn weinig aanpassingen voor de zorgtak. De wens is om door te groeien naar 10-15 deelnemers vanuit verschillende doelgroepen.

Wilna en Rianne van Gilst/Leendertse in Kamperland (Zeeland). Karakteristieken: Gangbaar akkerbouwbedrijf van 37 ha. Het zorgdeel is in de opstartfase. Er wordt gestart met 4 deelnemers met een verstandelijk handicap die 2 dagen per week aanwezig zijn. Het plan is om door te groeien naar ongeveer 10 deelnemers. De boerderij wordt uitgebreid met een dierenweide, biologische groenten- en kruidentuin en minicamping. Wilna doet de begeleiding van de deelnemers, Riannne is met name verantwoordelijk voor het landbouwdeel. Belangrijkste doelstelling voor de deelnemers: zinvolle dagbesteding en ontplooiingsmogelijkheden.

De Asselterhof van de familie Dings in Swalmen (Limburg). Karakteristieken: Melkveehouderijbedrijf met als neventakken schapen en zoogkoeien. De omvang bedraagt 34 ha grond, 45 koeien, 55 stuks jongvee, 15 zoogkoeien, 50 schapen en 80-90 lammeren. Er wordt aan natuurbeheer gedaan. Een echt produktiebedrijf met weinig aanpassingen voor de zorg. Er zijn 3 zorgvragers met een verstandelijk handicap 3 dagen per week aanwezig. De wens is uit te groeien naar 6 deelnemers gedurende 3 dagen per week. De boerin verzorgt de begeleiding. Belangrijkste doelstelling voor de deelnemers: zinvolle dagbesteding en ontplooiingsmogelijkheden.

Boerderij Wienes van de heer A.L.J. van Rens in Horst-Hegelsom (Limburg) Modern en gespecialiseerd pluimveebedrijf met 64.000 kippen in kooihuisvesting; 25 schapen, 8 geiten, 3 ezels, 2 pony's. Er zijn 6 zorgvragers met een verstandelijk handicap. De begeleiding van de deelnemers wordt verzorgd door een nicht van de heer van Rens. Belangrijkste doelstelling voor de deelnemers: zinvolle dagbesteding en ontplooiingsmogelijkheden. Het bedrijf is weinig aangepast aan de zorg.

Geitenboerderij De Horst van de familie Poelen in Groesbeek (Gelderland). Biologisch bedrijf met 170 melkgeiten, 100 lammeren, 800 scharrelkippen, 3 ha grasland en mais, kaas-, kwarkmakerij (175.000 liter melk) en boerderijwinkel. Er zijn 12 deelnemers met een verstandelijk handicap. Doelstelling is het aanleren van arbeidsmatige vaardigheden en toeleiden naar de arbeidsmarkt. Er is externe begeleiding. Het bedrijf is aangepast aan de zorg, maar de produktie blijft centraal staan.

Familie van der Groes (Stichting Cinquant in Haps (Noord Brabant). Biologisch gemengd bedrijf van 20 ha met 450 vleesvarkens, 25 zeugen, 50 melkgeiten, 400 legkippen, 20 vaarzen, 10 zoogkoeien, 20 schapen, 10 ha akkerbouw/vollegrondsgroente en een minicamping. Er zijn 10-15 deelnemers met een verstandelijk handicap. Doelstelling is het bieden van een zinvolle dagbesteding en ontplooiingsmogelijkheden. Er is externe begeleiding.

Stichting het boerderijproject de Bossewaard in Cothen (Utrecht). Kleinschalig biologisch vollegrondsgroentebedrijf van 1 hectare en 2 hectare weidegrond. Er worden veel verschillende soorten groenten geteeld. Er is veel handwerk. De weidegrond heeft geen produktiedoelstelling. Er zijn 8 deelnemers, waarvan er 4 op het bedrijf wonen met een verstandelijk handicap en/of leer- en gedragsproblemen. De doelstellingen van het project zijn het bieden van arbeidsmatige, vormende en lerende activiteiten. Sommige deelnemers stromen door naar de arbeidsmarkt. Men wil doorgroeien naar 15 deelnemers. De begeleiders zijn in dienst van het boerderijproject.

Makandra in Ede (Gelderland). Kleinschalig biologisch tuinbouwbedrijf van ruim een halve hectare, kleinvee, kleinfruit en een stuk bos waar shi take paddestoelen worden geteeld. Er worden veel verschillende soorten groenten geteeld. Er zijn 21 deelnemers (10 full time plaatsen) met een verstandelijk handicap of psycho-sociale problematiek. Doelstelling is het bieden van een zinvolle dagbesteding, ontplooiingsmogelijkheden en arbeidstoeleiding. De begeleiders zijn in dienst van de stichting Makandra.

Bijlage 2. Berekening volgens Dortmans van DLV en Holwerda e.a. 1994:

- Rentelasten: bedragen 8% van 60% van de investeringskosten verlaagt met de subsidies
- Onderhoudskosten: bedragen 2 % van de investeringskosten
- Verzekeringskosten: bedragen 1 % van de investeringskosten
- Afschrijvingskosten: kantine en sanitair: afschrijving 5 % per jaar; inventaris afschrijving 20 % per jaar.